

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**INFORMATIVNÍ ZPRAVODAJ
ČESKÝCH JAZYKOVĚDCŮ**

roč. XXXVII – 2000

č. 3 a 4

JAZYKOVĚDNÉ AKTUALITY

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XXXVII - 2000

č. 3 a 4

ISSN 1212 - 5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada :

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Alena Vrbová (výkonná redaktorka)

Adolf Erhart, Ján Horecký, Jiří Nekvapil, Pavel Novák, Zdeněk Starý

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1
(k rukám prof. J. Kořenského)

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993
ze dne 13.4.1993.

Příspěvky laskavě zasílejte na disketě 3.5", 1,44 MB ve formátu textového editoru MS Word; disketu redakce vrátí. Přiložte text příspěvku v jednom vyhotovení, vytištěný v normalizované úpravě.

OBSAH

	strana
V. Bratič: Popis jazykové situace v bývalé Jugoslávii	4
J. Svobodová: Verba dicendi v promluvách postav uměleckého díla	18
Z jazykovědných pracovišť	
J. Panevová: Zpráva o spolupráci Jazykovědného sdružení ČR s MŠMT ČR	28
Nové publikace	
Z. Léblová: J. Hoffmannová, O. Müllerová: Dialog v češtině	35
B. Bednaříková: Svozilová, N.: Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině	40
J. Madžarova: <i>10 godini Promjana v Iztočna Evropa</i>	44
S. Skorwid: Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik; Lexikologie und Sprachveränderung in der Slavia	49
Kronika	
L. Uhlířová: Univ. prof. PhDr. Jan Firbas, DrSc.	55
H. Flídrová, E. Vysloužilová: Za profesorem Rudolfem Zimkem	57

Popis jazykové situace v bývalé Jugoslávii (Závěrečná práce bakalářského studia)

Vladimir Bratič

1. ÚVOD

Cílem této práce je ukázat současnou jazykovou situaci v Bosně a Hercegovině, respektive změny, které nastaly po konstituování samostatného bosenského státu. V první části se věnuji vývoji jazykové situace před válečným konfliktem v letech 1991 - 1996 a v druhé části se zaměřuji na změny, které vznikly po skončení konfliktu.¹

Před několika málo lety byla situace ve slovanském jazykovém prostoru stabilní. Za krátkou dobu ovšem počet slovanských jazyků náhle vzrostl, což se z vědeckého, ale i praktického stanoviska může zdát trochu absurdní. U jižních Slovanů došlo k největší změně, když se k bulharštině, makedonštině a slovinštině přidaly srbština, chorvatština a bosensština, které vznikly ze srbochorvatštiny.

1.1 VÝVOJ SRBOCHORVATŠTINY

Poprvé byl termín srbochorvatština použit v polovině osmdesátých let minulého století, a to na chorvatské straně. Otázka názvu jazyka byla aktuální po celou dobu jeho existence z hlediska rovnoprávnosti srbské a chorvatské varianty. Aby byla zdůrazněna rovnoprávnost obou variant, neměl společný jazyk nikdy jen jedno jméno. V závislosti na regionech, kde byl používán, se jmenoval různě: *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, *hrvatskosrpski*, *srpsko-hrvatski*, *srpskohrvatski-hrvatskosrpski*, *hrvatski ili srpski*. Snahy o vytvoření společného jazyka předcházely o mnoho let snahám o vytvoření společného státu. Jako základní, společná koncepce byl použit jazyk lidový, a to nářečí štokavské. „Při třídění srbochorvatských nářečí se vycházelo z dvojího kritéria, jednak ze tvaru tázacího zájmena

¹ Ve snaze ukázat aktuální situaci v bývalé Jugoslávii jsem usiloval o to, získat co největší množství materiálu. Kvůli nešťastné situaci na Balkáně jsem ne vždy k tomu měl snadný přístup, ale díky ochotě prof. Josipa Baotiče z katedry Bosanskog, Srpskog i Hrvataskog jezika v Sarajevu a doc. Bauerové z katedry bohemistiky v Olomouci se mi podařilo získat materiály, které mi nesmírně pomohly k vypracování této práce. Většina těchto materiálů jsou práce ne vždy publikované, ba dokonce ne vždy podepsané. Z těchto důvodů jsem nebyl vždy schopen zjistit informace týkající se autora, roku, kdy práce byla vydána, nebo jména publikace nebo časopisu, ve kterých se práce objevila. I přesto jsem se rozhodl tyto zdroje použít, protože obsahovaly informace klíčové pro tuto práci. Bibliografické údaje z těchto objektivních důvodů jsou v některých případech neúplné, což doufám neohroží vyznění této práce.

co (tj. *što*, *ča*, *kaj*), jednak ze střednic za staroslovanské „jat“. Podle toho se rozeznávají jednak nářečí štokavská, čakavská, kajkavská..., jednak nářečí ekavská, jekavská a ikavská“ (HORÁLEK, 1955, s. 368). „Když uzákoňoval Vuk Stefanović Karadžić jednotu spisovného jazyka na podkladě lidových nářečí, požadoval všude naprostou jednotu spisovného jazyka v hláskách i tvarech, až na jednu výjimku ve výslovnosti starého „jat“. Podle Karadžiče bylo dovoleno vyslovovati střednici „jat“ trojím způsobem: *e*, *i*je(*je*) nebo *i* (*vera*, *vjera*, *vira*; *mleko*, *mljeko*, *mliko*; *dete*, *dijete*, *dite*)“ (HEIDENREICH, 1937, s.175). Štokavštinou hovořili všichni Srbové (v Srbsku *ekavski*) a většina Chorvatů (*jekavski* a v Dalmácii *ikavski*). Snahy o vytvoření společného jazyka se formálně naplnily v roce 1850 ve Vídni, kde bylo dosaženo literární úmluvy mezi chorvatskou a srbskou stranou. Další století probíhal „proces vzájemného sblížování a srůstání v nestejném tempu: brzy se rytmus dramaticky zrychloval, brzy zpomaloval, někdy úmyslnými zásahy z venku, jindy z vlastní uvolněné či napjatější vývojové dynamiky“ (HEIDENREICH, 1937, s. 173).

K dosažení jednoty bylo potřeba přistoupit na mnoho kompromisů, chorvatská strana ustoupila od *kajkavského* nářečí a srbská zase od své starší spisovné tradice, společensky vyšší *slavenosrbštiny*. Nicméně úplné jednoty nebylo dosaženo. Hlavními překážkami zůstaly otázky nářečí (ekavské vs. ijekavské) a sjednocení písma (cyrilice vs. latinka). Souběžně s úsilím o sjednocení jazyka se objevovaly tendence upozornit na rozdíly mezi srbskou a chorvatskou variantou. Nedosažení úplné jednoty spisovného jazyka jen napomohlo takovým tendencím. První sjednocený stát z roku 1918 usiloval o prohloubení „vnitřní jednoty spisovného jazyka“ (HEIDENREICH, 1937, s.180). Mladí spisovatelé, včetně jediného jugoslávského nositele Nobelovy ceny za literaturu Iva Andriće, neúspěšně usilovali o jednotu jazyka s jen jedním grafickým kódem (latinkou) a východním nářečím. Po druhé světové válce bylo v novém socialistickém státě původně slíbeno, že všem národům bude povoleno používat vlastní jazyk a nazývat ho podle vlastního rozhodnutí. Ve skutečnosti však společným jazykem zůstala nadále srbochorvatština. Až do roku 1971 neměli Chorvaté právo nazývat svůj jazyk chorvatský, i když v Srbsku byl oficiální jazyk srbský (Transitions, č. 24, 1996, s. 10 -13).

Důležité je připomenout rozdílné postoje chorvatských a srbských jazykozpytců, a to nejen ve dvacátém století. Chorvatští jazykozpytci a intelektuálové se vždy snažili upozornit na to, že rozdíly mezi srbštinou a chorvatštinou existují zejména v lexikálním plánu jazyka. Tyto rozdíly nepopírali ani přívrženci Vuka Karadžiče, považovali je ale za „potíže dnešního spisovného jazyka“. Srbští jazykozpytci většinou z politických důvodů téma srbochorvatských rozdílů zpravidla záměrně pomíjeli. K nejzásadnějším změnám jazyka došlo během druhé světové války. Chorvatsko bylo v tehdejší době nacistickým protektorátem a jazyková pravidla prošla radikální změnou způsobenou politickým zásahem zvenčí.

Fonetický pravopis byl nahrazen etymologickým a vládní oddělení pro propagandu vydalo seznam zakázaných slov. Cílem těchto opatření bylo „očistit“ chorvatský jazyk od „srbismů“ a zakázaná slova byla nahrazena nově vytvořenými (Transitions, č. 24, 1996, s. 10 - 13).

V Titově Jugoslávii se vedly úvahy o jazyce, avšak převažoval názor, že se jedná o jeden jazyk s různými variantami. Je nutno říct, že až do samého rozpadu společného státu nebylo dosaženo společného názoru na jazyk a jeho varianty.

1.2 ROZDÍLY MEZI SRBSKOU A CHORVATSKOU VARIANTOU

Rozdíly, o kterých bude řeč v následujících kapitolách, jsou obecné tendence, nikoliv pravidla. Jazyk není nezměnitelný, žije spolu s národy a lidmi, kteří ho používají, podléhá změnám, vyvíjí se, obohacuje se novými prvky. Proto se v důsledku soužití více národů jejich jazyk mění a je pak obtížné určovat jazyková pravidla pro teritoriální nebo etnické skupiny. Národy bývalé Jugoslávie žily pohromadě skoro celé století, jazykové odlišnosti se kvůli tomu značně promíchaly, a lidé a jejich mluva se sblížili. Proto bych chtěl, aby se můj pokus o zobecnění mluvy národů bývalé Jugoslávie bral spíše jako popis souboru indikací, obecných jazykových tendencí.

1.2.1 Lexikální rozdíly

Rozdíly mezi srbštinou a chorvatštinou (neboli východní a západní variantou, jak se za existence společného státu tyto dva jazyky nazývaly) jsou nepopíratelné. Jsou však minimální a projevují se skoro výhradně v lexikálním plánu jazyka (*voz - vlak*,² *uslov - uvjet*, *hleb - kruh*, *utisak - dojam*, *zavera - urota*). Různé zdroje uvádějí, že lexikální rozdíly mezi oběma variantami (jazyky) dosahovaly jednoho až tří procent. To znamená, že jestli při aktivní komunikaci používáme zhruba 10000 slov, vyplývá z toho, že k úplnému ovládnutí obou variant stačí osvojit si dalších 100 až 300 slov. Rozdíly mezi východní a západní variantou byly v osmdesátých letech srovnávány s rozdíly mezi britskou a americkou angličtinou. Ovšem rozdíly většinou vznikly na základě toho, v jaké míře oba jazyky tolerovaly cizí slova. Chorvatština, stejně jako čeština, prošla v 19. století silně puristickým obdobím. Na tomto základě vznikly největší rozdíly mezi srbskou a chorvatskou variantou mluveného jazyka. Toho si všimá Radoslav Bošković v jednom z prvních článků z roku 1935 „O leksičkoj i stilskoj diferencijaciji srpskoga i hrvatskoga književnoga jezika“. Bošković uvádí, že Chorvaté často používají slova „domáci“ (nebo slova, která za domácí považují)

² V příkladech, pokud není uvedeno jinak, první z dublet bude vždy srbská-východní, druhá chorvatská-západní varianta.

tam, kde Srbové používají slova cizí (*firma - tvrtka*, *muzika - glazba*, *cifra - brojka*, *štampa - lisak*).

Srbské a chorvatské území se vyvíjelo nezávisle na sobě díky tomu, že ne vždy bylo pod vládou stejné velmoci. Proto byla východní varianta více ovlivněna jazyky, jako jsou řecký, ruský, turecký, na rozdíl od západní, která podléhala vlivu latiny, němčiny, itaštiny, češtiny atd. Vzhledem k tomu, že bylo Srbsko po dobu 500 let pod vlivem tureckého impéria a že srbština nikdy neprošla puristickým obdobím, obsahuje více tzv. turcismů než chorvatština.

Zvláštní pozornost vyžaduje postoj jazyků k turcismům (*aršin*, *čevapčići*, *džezva*, *hadž*, *raja*), tj. ke slovům, která se na srbo-chorvatském jazykovém teritoriu ujala za vlády tureckého impéria. O turcismech bude ještě řeč v kapitole 1.5.

I přes tyto rozdíly se potíže v komunikaci skoro nikdy neobjevují. Snad jen v případě, kdy se ve variantách používají úplně jiné názvy, pro které mluvčí některé z variant na základě jazykové intuice nejsou schopni odhadnout význam. Jeden z mála takových příkladů je, když mluvčí z východní varianty slyší názvy měsíců v západní variantě (*januar - siječanj*, *februar - rujan*, *mart - ožujak* atd.). I když ví, že se jedná o názvy měsíců, není schopen poznat, o který měsíc přesně jde.

1.2.2 Pravopisné rozdíly

Další z rozdílů vyplývají z dodržování pravopisu při psaní cizích vlastních jmen. Západní varianta na rozdíl od východní zachovává původní psaní cizích vlastních jmen, kdežto východní varianta vzhledem k tomu, že používá cyrilici, přizpůsobuje transkripci podle výslovnosti. Proto vedle původního psaní např. *Shakespeare* můžeme vidět i přizpůsobenou transkripci *Šekspir*.

Na stejném základě vzniká další rozdíl, a to u převzatých cizích slov v západní variantě, když se ve slově objevují fonetické skupiny pro slovanský jazyk nezvykle uspořádané (*subjekt*, *element*, *projekt*, *dokument*). Tyto skupiny se zachovávají v západní variantě, kdežto východní varianta do nich vkládá samohlásku (*subjekat*, *projekat*, *dokumenat*).

1.2.3 Fonetické rozdíly

Existuje také celá řada tzv. fonetických dublet, ze kterých je důležité upozornit na tyto:

Západní varianta zachovává foném „h“ tam, kam etymologicky patří, na rozdíl od východní varianty, která na jeho místo klade často fonémy „v“ a „j“ (*buva - buha, duvan - duhan, gluv - gluh, snaja - snaha*).

Západní varianta také zachovává foném „l“ na konci některých výrazů (*so - sol, vo - vol, po - pol, sto - stol*) a také foném „t“ u starší formy tázacího zájmena (*ko - tko, svako - svatko, neko - netko*).

Vedle toho existuje další řada fonetických dublet, u kterých je ve struktuře slova všechno stejné, kromě jednoho fonému, který je v opozici:

- (*Javirint - labirint, Vavilon - Babilon, Vizant - Bizant, Varvarin - Barbarin*)
- (*haos - kaos, hirurg - kirurg, hemija - kemija, hronika - kronika*)
- (*okean - ocean, Kipar - Cipar, Kentauar - Centauar*)
- (*demokratija - demokracija, diplomatija - diplomacija, aristokratija - aristokracija*).
- (*opština - općina, opšti - opći, sveštenik - svećenik*).

Mnoho cizích slov nebylo převzato z původních jazyků, ale prostřednictvím jazyků, které samy původní slovo převzaly. Z těchto důvodů se v jazyce objevily dublety typu - „aktuelan“, původem z latiny, ale také „aktuelan“ z francouzštiny. Dubleta s fonémem „e“ (*aktuelan*) se pak více používá ve východní variantě (*vizuelan - vizualan, manuelan - munualan, virtuelan - virtualan*). Z těchto důvodů vznikly také dublety typu (*ofanziva - ofenziva, centimeter - santimeter*).

1.2.3.1 Rozdíly v přízvuku

Vedle rozdílné střídnice za praslovanské „jat“ jsou nejnápadnější rozlišovací znaky v přízvuku. Ovšem uvnitř samých variant existuje mnoho variací přízvuků a z toho je obtížné určit příznaková pravidla pro kteroukoliv z variant. Nicméně výrazné rozdíly ve výslovnosti jsou např. v prefigovaných slovesech (*ispeći - ispeći, doreći - doreći, narasti - narasti, odvući - odvući*). Pozorováním pohybu přízvuku u prefigovaných sloves si můžeme povšimnout, že východní varianta zachovává přízvuk na kořeni i po přidání předpony, kdežto v západní variantě se přízvuk posouvá na slovesnou předponu.

1.2.4 Rozdíly ve tvoření slov

Dubletní tvary se vyskytují i u několika dalších derivačních morfémů (*upravnik - upravitelj, branilac - branitelj, autobuški - autobusni*).

Jeden z nejčastějších rozdílů se vyskytuje právě u verbálních sufixů. Sufix „ira“ v západní variantě existuje ve dvou podobách ve východní variantě: „isa“ nebo „ova“ (*informisati - informirati, regulisati - regulirati, konstruisati - konstruirati, garantovati - garantirati, regulovati - regulirati, komandovati - komandirati*).

Sufix označující osoby rodu ženského v západní variantě „ica“ se rozlišuje od ekvivalentu ve východní variantě „ka“ (*autorka - autorica, slikarka - slikarica, doktorka - doktorica*). Deminutivní sufixy jsou také odlišné; východní varianta má často sufix „če“ tam, kde v západní variantě najdeme „(č)ić“ (*prozorče - prozorčić, lonče - lončić, jastuče - jastučić*).

U názvů států a regionů západní varianta preferuje tvary adjektivního typu (*Španija - Španjolska, Rumunija - Rumunjska, Holandija - Nizozemska*).

1.2.5 Gramatické rozdíly

1.2.5.1 Morfologické rozdíly

Rozdíly vznikají také kvůli gramatickému morfému „-o“ a „-a“ u nominativu některých podstatných jmen jednotného čísla (*front - fronta, kvalitet - kvaliteta, minut - minuta, arhiv - arhiva*). Tyto rozdíly způsobují rozdíly v rodě a deklinačním vzoru.

Tvoření času budoucího představuje jeden z mála gramatických rozdílů mezi východní a západní variantou a jako takové bylo zmíněno v gramatikách srbo - chorvatštiny. Profesor Tomislav Maretić v gramatice „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika“ uvádí, že západní varianta „odhazuje“ „i“ z infinitivu, když končí na „i“ a stojí před pomocným slovesem být v budoucím čase (*ću, ćeš, ćete...*). Píše se *čuvat ću, plest ćeš, kupovat ćete*, ovšem vyslovuje se dohromady *čuvaću, plešćeš, kupovaćete*. Na druhé straně uvádějí srbské gramatiky a pravopisné příručky už celé století tvar *čuvaću, plešćeš, kupovaćete* v jedné podobě jak ve výslovnosti, tak v psané podobě.

Další gramatický rozdíl se objevuje u skloňování vlastních jmen končících na samohlásku (*Vlado, Vlada gen. sing., Vladu dat. sing. - Vlado, Vlade gen. sing., Vladi dat. sing.*)

1.2.5.2 Tendence k analytičnosti

Protože je východní varianta otevřenější různým jazykovým vlivům a vzhledem k tomu, že patří do balkánského jazykového prostoru, objevují se v ní silné tendence analytické. Kvůli tomu se u deklinace řadových číslovek objevuje další rozdíl: vyjádření pádového tvaru pomocí předložky proti vyjádření prostým pádovým tvarem (*pisati s dve olovke - pisati dvjema olovkama, razgovor tri strane - razgovor triju strana*). Z podobných důvodů je u sloves silně omezeno užívání infinitivu zejména ve východní variantě, a místo infinitivu se stejně jako v bulharštině a makedonštině používá indikativního tvaru se spojkou *da* (HORÁLEK, 1995) (*Moram da učim - Moram učiti, On će da dodje - On će doći*).

Jak už jsme řekli, existence odlišností v téměř všech plánech jazyka je nesporná. Nicméně podstatný je rozdíl v postojích mluvčích k následující otázce: Považujeme tyto dva jazykové útvary za dva samostatné jazyky, nebo za dvě varianty jednoho jazyka? Zastánci prvního tvrzení si mohou k obhajobě svého stanoviska posloužit argumentem Vladimíra Brodnjaka ze zatím nejkompletnější publikace o rozdílech srbštiny a chorvatštiny, Slovníku rozdílů srbského a chorvatského jazyka (*Razlikovni riječnik srpskoga i hrvatskoga jezika*), který uvádí, že odlišnosti mezi srbštinou a chorvatštinou kvantitativně představují mezi 11,5 a 16 procenty (včetně rozdílů mezi střidnicemi za staroslovenské „jat“, které samy činí 5 procent všech rozdílů). Na druhé straně platí, že komunikace mezi dvěma stranami, bez ohledu na procentuální odlišnosti, není nikdy narušena a odvíjí se bez jakýchkoli problémů.

1.3 JAZYKOVÁ SITUACE V DEVADESÁTÝCH LETECH

Jedna z důležitých charakteristik, kterými je určován každý národ, je kromě teritoria, historie, náboženství, kultury a zvyků také jazyk. Proto se snaha, aby každý nový stát a každý „nový“ národ, který vznikl po rozpadu Jugoslávie, získal i právo na vlastní jazyk, nezda tak nepochopitelnou. Nešťastně na tom je, že právě politika a ne věda určovala a usměrňovala průběh celého dění ve společnosti a mimo nezůstal ani jazyk. Výsledkem toho je jazyková situace v Chorvatsku, kde vznikla očividná odlišnost mezi běžně mluveným, standardním jazykem a jazykem zavedeným přímo z politických kruhů. V srpnu 1995, čtyři roky po vyhlášení nezávislého chorvatského státu, předložil místopředseda vládní strany VICE Vukojević dva návrhy týkající se zákona o jazyce. V prvním navrhol, aby byl fonetický pravopis vystřídán etymologickým a aby bylo 30000 slov ze 60000 až 80000 „vyklizeno“ z jazyka jako „ne - chorvatská“. (Novi list, č.141, 1995). Kdyby tento návrh prošel, udělal by z Chorvatů negramotné a museli by se začít učit vlastní jazyk od začátku. Druhý návrh byl zaměřen na zřízení „Vládní kanceláře pro chorvatský jazyk“, která by pokutovala, ba dokonce v případě vážnějšího přestupku proti jazyku trestala vězněním všechny, kteří by

nový zákon nedodržovali. Oba zákony byly parlamentem zamítnuty a nezávislá média návrh označila za ostudný. Přesto se však „Etymologický pravopis“, učebnice z roku 1942, znovu tiskne a je k zahlédnutí ve všech knihkupectvích v Záhřebu. Možnost dualismu v gramatice nebo v ortografii, která je nadále platná podle pravopisu, je prakticky zrušena. Podle kodifikačních příruček je možné říct *sport i šport, hiljada i tisuća, hljeb i kruh, voz i vlak*, ale je pravděpodobné, že mluvčí, při nákupu používající první z dublet, nedostane ani chleba ani vlakovou jízdenku (Transitions, č.24, 1996, s. 10 - 13). Chorvatská varianta se tak prakticky stává jedinou možností, první se prohlašuje za nežádoucí, protože připomíná společný jazyk a je označována za „srbizam“. Chorvaté stěhující se ze Srbska nebo Bosny musí k získání chorvatského občanství projít jazykovou zkouškou z chorvatského jazyka a kultury. To se mnohým nepodaří, protože za tak krátký čas nejsou schopni osvojit si nově vytvořená slova nebo archaismy z puristického období, znovu vzkříšené politickým rozhodnutím (*televizija - dalekovidnica, mašina za veš - perilica, telefon - brzoglas, komisija - povjerenstvo, ekran - predočnik, helikopter - samovrtjelica (!), zrakomlat*). Na druhé straně, jazyková situace v Srbsku se skoro vůbec nezměnila. Žádné změny v jazyce nebyly provedeny, i když se v současné době dává větší důraz na cyrilici jako na jeden z nejdůležitějších symbolů srbské národní identity. V poslední době ovšem znovu oživila debata na téma „Za i proti Vuka“, ve které se znovu bere v potaz a kriticky zkoumá život a dílo Vuka Stefanoviće Karadžiče a dopad jeho učení na srbský jazyk. Vladislav Basara, jeden z nejvýznamnějších mladých srbských spisovatelů, obviňuje Vuka Karadžiče, že svojí reformou jazyka úplně zničil srbský jazyk, když zavrhl přirozený, dlouhý vývoj srbštiny.

Ovšem, na obou stranách začátek konfliktu znamenal i konec diskuse o variantách v jazyce; varianty byly prohlášeny za plnoprávné jazyky jak ve Chorvatsku, tak v Srbsku.

1.4 JAZYKOVÁ SITUACE V BOSNĚ A HERCEGOVINĚ

Ještě za existence společného jazyka, když se diskutovalo o srbské a chorvatské variantě, bylo věnováno zvláštní místo specifčnosti bosenskohercegovské mluvy. Sama skutečnost, že toto území se nachází mezi západní a východní částí srbo-chorvatského jazykového teritoria, určila, že toto území zůstává otevřeno jazykovým vlivům z různých stran. Nikdy ovšem tato mluva oficiálně nedostala status varianty, jaký měla srbská a chorvatská varianta. Dlouho se diskutovalo, zda vedle dvou základních variant existují i dvě další: bosenská a černohorská. Specifčnost bosenské mluvy byla zkoumána a uvažovalo se, zda je to podvarianta (subvarianta), nadvarianta nebo specifická bosenskohercegovská varianta spisovného jazyka. (*bosanskohercegovački književnojezički izraz*).

Došlo se tak daleko, že někteří lingvisté vypracovali pro tuto bosenskou mluvu matematickou formuli: srbochorvatská mluva v Bosně a Hercegovině = srbochorvatský koeficient variantně nepříznakový + elementy východní varianty + elementy západní varianty + koeficient specifický jen pro bosenskohercegovskou mluvu. Ve srovnání bosenské jazykové mluvy s každou z variant v elementech, které vytvářejí varianty, zjistíme, že rozdíly jsou menší než při porovnání základních variant. Například při porovnání s východní variantou se rozdíly objevují ve výslovnosti střídnice za staroslovanské „jat“, ale na druhé straně jsou lexikální rozdíly podstatně menší než mezi východní a západní variantou. Při srovnání se západní variantou si všimneme rozdílů v lexikálním plánu jazyka a existence fonetických dublet, ale rozdíly ve výslovnosti „jat“ jsou téměř zcela neutralizovány. Tedy množství rozdílů mezi srbskou a chorvatskou variantou je mnohem větší než mezi srbskou a bosenskou nebo chorvatskou a bosenskou variantou. Pokud se pro odlišnosti v standardním jazyce používá termínu varianta, může se pro odlišnosti menší než tyto použít termínu subvarianta. Nicméně se v tomto prostoru protikladné variantní dublety rychle neutralizují (místo dublet vznikají synonyma). Potom se o takovém zdroji jazykových odlišností dá říct, že je to nadvarianta (VUKMANOVIĆ, 1984). Ne všichni lingvisté se shodli na termínu nadvarianta, protože by to znamenalo, že v bosenské mluvě neexistují variantní protiklady (*eliminranost varijantne opozicije*). S. Janković zastává v knize „*Distinktivni pokazatelji standardnojezičke varijantnosti*“ názor, že neexistují variantní protiklady. Variantní protiklady znamenají, že jedna osoba používá variantních dublet jako synonym nebo je používá v různých situacích pro různé významy. V opozici s tím je názor, podle kterého je jen jedna z dublet aktivně používána (tj. je běžná), kdežto druhá je neobvyklá a je pro uživatele cizí. Z vlastní zkušenosti mohou poznamenat, že je při pohledu na tento problém nutno rozlišit u různých jazykových plánů „neutralizaci“. U lexikálního plánu došlo k nejsilnější neutralizaci, i když by bylo nesprávné tvrdit, že z většiny dublet se stala synonyma. Nekompetentní je však názor Petera Trudgilla v jeho knize *Sociolinguistics. An introduction* z roku 1974, který uvádí následující tabulku jako příklad existence rozdílů na základě etnické příslušnosti:

Muslimové	Chorvaté	Srbové
hljeb	kruh	hljeb
voz	vlak	voz
pendžer	prozor	prozor
sevdah	ljubav	ljubav
čaršija	grad	varoš
budžak	kut	čošak

I když autor připouští, že to nejsou pevná pravidla, ale spíše obecné tendence, z vlastní zkušenosti mohou potvrdit, že tyto varianty, pokud se v této době ještě všechny (např. *pendžer*, *budžak* jsou už zastaralé) používaly, jsou spíše spojeny s eufonií než s etnickou příslušností. To znamená, že v případě, kdy máme více výrazů stejného významu, používáme ten, který v daném spojení zní libozvučněji, navíc je zde tendence určitá spojení frazeologizovat (*trbuhom za kruhom*; ale nikoli *stomakom za hljebom*; *pasti u sevdah*; ale nikoli *pasti u ljubav*; *čaršija* - starší část města, centrum, používá se na základě regionální, ne etnické příslušnosti).

1.5 JAZYK PO VÁLEČNÉM KONFLIKTU

V dějinách národa není situace obtížnější než válečná. Válka způsobuje nejradikálnějším způsobem fyzické a mentální rozdělení národů, které jsou v konfliktu. V takové situaci nezůstává ani jazyk neposkvřněn. Politika, která způsobila válku, se musela postarat i o vědeckou podporu, aby zdůraznila nezbytnost zeměpisného a kulturního rozdělení, a proto vymyslela elementy diferenciacce. Bohužel k tomu úkolu použila právě jazyk. Proto ze všech funkcí jazyka byla zdůrazněna funkce jazyka jako identifikačního elementu.

Rozdělení jazyka na jeho varianty následovalo hned po rozdělení společného státu. Vyhlášením nezávislosti ze strany Chorvatska byl chorvatský jazyk vyhlášen jako spisovný jazyk nového státu a okamžitě začala radikální reforma - „desrbizace“. Na srbské straně, i když k žádným reformám nedošlo, zmizela z oficiální srbochorvatštiny chorvatská část složeniny a srbochorvatština tím přestala existovat. Srbochorvatština by se pravděpodobně rozpadla na srbštinu a chorvatštinu mnohem dříve, kdyby nebylo stmelovacího elementu multietnické Bosny a Hercegoviny, kde princip jeden národ - jeden jazyk nefungoval. Bez ohledu na etnickou příslušnost používali občané Bosny a Hercegoviny bosenskou sub-(nad)variantu a na základě mluvy nikdy nebylo možno rozpoznat bosenského Chorvata od bosenského Srba nebo Muslima. Bosenští Srbové byli jazykově bližší bosenským Chorvatům nebo Muslimům než Srbům ze Srbska a naopak (Transitions, č. 24, 1996. s. 10 - 13). Po osamostatnění Bosny a Hercegoviny byl přijat zákon o novém oficiálním jazyku, kterým se mluví v Bosně. Zákon schválený v roce 1993 uznal, že se v Bosně mluví jedním jazykem - bosenskohercegovskou mluvou, kterou má ovšem každý národ právo nazývat podle vlastního rozhodnutí: bosenština, srbština, chorvatština. Lingvisté doufali, že bosenskohercegovská literární mluva poslouží jako společná koncepce pro společný jazyk tří etnických skupin. Mělo to posloužit, mimo jiné, i politickému úkolu, a to ke sjednocení země na základě principu tolerance a přiznání práva každému národu, aby nazýval svůj

jazyk podle vlastního národního jména. Rozhodnutí tří bosenských konstitutivních etnických skupin se uchýlilo trochu jiným směrem, než to zákon předpokládal. Právě zmíněný zákon vyvolal opačnou reakci: umožnil Srbům a Chorvatům pokládat novodobou srbsštinu a chorvatštinu za vlastní jazyky. V praxi to znamenalo, že bosenští Chorvaté pod vlivem médií a školních učebnic dodávaných výhradně z Chorvatska záměrně přizpůsobili svoji mluvu svým krajanům v Chorvatsku. Bosenští Srbové, jen ať se odlišili od bosenských Muslimů a Chorvatů, začali v médiích používat ekavštinu a ve školách výhradně cyrilici (IBID s. 13). Obě etnické skupiny se snažily distancovat od všeho, co by se mělo asociovat s atributem „bosenský“, a tak i názvy měst obsahující tento atribut byly pozměněny (*Bosanski Brod - Srpski Brod*).

Naopak bosenští Muslimové přijali zmíněný atribut jako klíčový a ten se stal unifikacním názvem pro majoritní etnickou skupinu islámského náboženství (*Bošnjaci*). Stejně tak muslimští (bosenští) lingvisté přišli s tvrzením, že bosenský jazyk je výhradně jazykem Muslimů - Bosňáků. A tak podobně jako v Chorvatsku, politickými zásahy do jazyka, použila majoritní etnická muslimská skupina dalšího sjednocujícího prvku, aby zdůraznila svoji jedinečnost. Zásahy se týkaly hlásky „h“, která byla vsunuta tam, kde existovalo být sebemenší podezření, že tam někdy etymologicky patřila. Začal se klást důraz na používání turcismů jakožto specifika bosenské mluvy, zvláště pak tureckých místo typických slovanských pozdravů (*Alejkum selam - Selam alejkum*) a změny v lexiku: kde byla u dubletních tvarů dříve používána srbská varianta, doporučuje se teď používat variantu chorvatskou.

Tyto změny zaregistroval a uzákonil první pravopis bosenského jazyka („*Pravopis bosanskog jezika*“), vydaný v Sarajevu v roce 1995. V úvodu příručky autor Senahid Halilović ospravedlňuje pozdější kodifikaci jazyka ne vývojem jazyka samého, ale historicko - společenskou situací. Připomíná staré jazykové příručky, které podle něj „bezohledně ničily“ osobitost bosenské mluvy. Pravopis vznikl po dobu tří let (srpen 1992 - listopad 1995) a poté byl schválen komisí „osmnácti předních lingvistů, bosenských vědců a spisovatelů“. Autoři připouštějí, že pravopis vyvolá diskuse, které mohou způsobit změny pravopisných pravidel v budoucnosti. Pravopisnou dvojnáčnost považují za nešťastnou a doufají, že z jazyka zmizí přirozenou cestou.

Ještě před touto příručkou byl v roce 1992, také v Sarajevu, vydán „Slovník charakteristického lexika v bosenském jazyce“ (*Riječnik karkteristične leksike u bosanskome jeziku*). V jeho souhrnu pojednává autor Alija Isaković krátce o historickém vývoji jazyka. Začíná ovšem tvrzením, že bosenský, srbský, chorvatský a černohorský jazyk jsou v základě jeden jazyk, ale že je přirozeným právem jednotlivce nebo národa nazývat jazyk podle vlastní tradice. Dále uvádí, že bosenský jazyk nevznikl v rámci srbsštiny nebo chorvatštiny, že

z nich není odvozen, ale že je to rovnoprávný jazyk. Bosenský jazyk měl také, podle něj, do začátku dvacátého století zvláštní vývoj - až do 4.10.1907, kdy rakousko-uherské správní orgány zakázaly používání názvu „bosenský jazyk“ a zakázaly jeho užívání ve veřejných projevech.

Teprve při sčítání lidu v roce 1991 uvedlo 38 % procent obyvatel Bosny a Hercegoviny (90 % z nich Bosňáci) jako svůj jazyk bosenský. Souhrn slovníku obsahuje i základní charakteristiky bosenského jazyka; je jich dvanáct a je důležité podívat se na jejich vztah k srbsštině a chorvatštině:

- **Pravopis je fonetický**; ne etymologický, stejně jako v chorvatštině a srbsštině.

- **Hlásky „h“** - se vyskytuje jednak v turcismech, jednak ve slovech slovanského původu, kam dříve možná etymologicky patřila; *hrvati se, hrdjati, mehko, lahko, kahva (bos.) - kava (srb.) - kafa (chor.), zamahac (bos.) - zamajac (srb.) - zamašnjak (chor.)*.

- **Turcismy** - jeden z nejspecifičtějších znaků bosenského jazyka, jsou přítomny také v srbsštině, méně pak v chorvatštině. Existuje řada turcismů, které se používají ve všech jazycích a které už ani nejsou považovány za cizí (*budala, česma, čarape, kajgana, kajmak, kaldrma*). Vedle toho jsou zde turcismy, které existují v srbsštině, kde se přizpůsobily, na rozdíl od bosenštiny, kde zůstávají zachovány v původní podobě (*barjak - bajrak, megdan - mejdan, ratluk - rahat-lokum, aždaja - aždaha*).

- **Střídnice za staroslovanské „jat“** - *ogrjev (bos.) - ogrev (srb.) - ogrijev (chor.); prijedlog (bos.) - predlog (srb.) - prijedlog (chor.); prijevod (bos.) - prevod (srb.) - prijevod (chor.); grješka (bos.) - greška (srb.) - griješka (chor.)*.

- **Vztah fonetických dublet č/št** - podle chorvatštiny (srov 1.2.3.): *opći (bos.) - opšti (srb.) - opći (chor.); općina (bos.) - opština (srb.) - općina (chor.); svećenik (bos.) - sveštenik (srb.) - svećenik (chor.)*.

- **Vztah fonetických dublet h/k** - podle srbsštiny (srov. 1.2.3.): *hemija (bos.) - homija (srb.) - kemija (chor.); hirurgija (bos.) - kirurgija (srb.) - kirurgija (chor.); hronika (bos.) - hronika (srb.) - kronika (chor.)*.

- **Zdvojené souhlásky u turcismů** - charakteristické jen pro bosenštinu: např.: *Allah, Abdullah, Muhammed, džennet*.

- **Kratší tvar u plurálu jmen**: *ključi (bos.) - ključevi (srb./chor.), jablani (bos.) - jablanovi (srb./chor.), golubi (bos.) - golubovi (srb./chor.)*.

- **Deklinace osobních jmen končících na samohlásku** - podle chorvatštiny (srov. 1.2.5.1): *Mujo* (nom.sing.) / *Muje* (gen.sing.) (bos.) – *Mujo* (nom.sing.) / *Muja* (gen.sing.) (srb.) – *Mujo* (nom.sing.) / *Muje* (gen.sing.).

- **Slovesné sufixy** - podle chorvatštiny (srov.1.2.4): *analizirati* (bos.) – *analizovati* (srb.) – *analizirati* (chor.); *asimilirati* (bos.) – *asimilovati* (srb.) – *asimilirati* (chor.)...

- **Psaní cizích slov podle výslovnosti, ale cizích jmen podle původního pravopisu** - podle chorvatštiny (srov. 1.2.2): *esej, feljton* (*essey, feuilleton*); *Fitche, Feuerbach, New York*.

- **Budoucí čas se píše odděleně** - podle chorvatštiny (srov. 1.2.5.1): *učit ću* (bos.) – *učiću* (srb.) - *učit ću* (chor.); *radit ću* (bos.) – *radiću* (srb.) – *radit ću* (chor.) (ISAKOVIĆ, 1992).

Pouhým sčítáním zjistíme, že se novodobý bosenský jazyk na cestě k dalšímu vývoji dává spíše směrem k západu, neboli k chorvatštině. Sedm z dvanácti charakteristik bosenského jazyka, podle autora slovníku A. Isakoviće, jsou zároveň hlavními odlišnostmi chorvatštiny a srbštiny. V šesti možnostech ze sedmi se bosenská jazykovědci rozhodují pro chorvatštinu, což je zase spíše výsledkem jazykové politiky než jazykového úzu. Jak jinak vysvětlit psaní budoucího času podle chorvatštiny nebo vztah fonetických dublet *ć/št* podle chorvatštiny, když ještě začátkem devadesátých let používalo 90 % obyvatel Bosny tyto dvě dubletní možnosti výhradně podle srbské varianty.

Někteří spisovatelé a novináři se snaží na politické zásahy do jazyka reagovat, ale představují spíše výjimku než pravidlo. Tak například Miliwoje Jeftić si ve svém článku „Mluv tak, jak nepíšeš“ (*Govori kako ne pišeš*) všímá nejistoty mezi moderátory v médiích, kteří nejsou schopni dostatečně rychle reagovat na pravidla, která přikázal Pravopis bosenského jazyka. A tak ve stejném pořadí jeden moderátor používá výslovnostní formy budoucího času *posjetiće* (kterou pravopis schvaluje viz - 1.2.5.1) a *posjetit će* (kterou pravopis ve výslovnosti neschvaluje). Protože tu druhou pravopis zavedl jako novou, pro běžného občana nezvyklou formu (která se mimochodem má také číst dohromady), ze strachu, aby nebyli identifikováni s jinou etnickou skupinou, dopouštějí se moderátoři chyb.

Když jeden z předních srbských lingvistů Ivan Klajn zkoumal Pravopis bosenského jazyka, zabýval se také novodobou jazykovou situací v Bosně. Ihned ze začátku zpochybňuje kompetentnost jazykové komise, která tuto příručku schválila, neboť je sestavena pouze ze členů jednoho etnika (muslimského). Po prozkoumání pravopisných pravidel zjišťuje, že velká většina z nich se vůbec neliší od pravidel ze starších příruček, které vyšly v bývalé Jugoslávii. Jediný rozdíl, který nový pravopis obsahuje, je množství turcismů a již zmíněná

hláska „h“, která byla podle Klajna násilně přidána do všech slov, kde možná někdy existovala, a to jen proto, aby se tato slova odlišila od srbských ekvivalentů. Tak vznikla i pro renomovaného lingvistu neznámá slova, která vyvolávají ironický úsměv (*vehnuti, mehlem, horoz, hrzati, hudovica, hlupati*) (NIN, 26 květen, 1997). Vyplatí se tedy, ptá se Ivan Klajn, psát úplně novou příručku jen kvůli atributu „bosenský“ na titulní straně? Sám si odpovídá, že jedině z politických, nikoliv jazykových důvodů může tento pravopis najít ospravedlnění. Navrhuje každému, kdo už srbo-chorvatský pravopis z roku 1960 vlastní, aby neutrácel peníze za nový, protože se s 95 % pravděpodobností může spolehnout na starou příručku.

Nakonec se nabízí otázka, zda tento nový jazyk, který se jako nezávislý prosadil nesporně díky politickému vlivu nového státu, má vůbec šanci na samostatnou existenci. Pravopis a slovník bosenského jazyka nám poskytly všechny důvody pro kladnou odpověď, určily omezení a historicky zdůvodnily vznik jazyka. Slovník nám nabídl také seznam slov, která se doporučují, a těch, která se nedoporučují. Slovník se postaral o to, aby bosenskému jazyku zajistil odlišnou lexikální bázi, a tak nastartoval nezávislý vývoj pro budoucí generaci. Jakkoliv se dnešnímu uživateli jazyka tento seznam může zdát absurdní a směšný, ve chvíli, kdy si tento seznam najde cestu do škol (což se bohužel už možná stalo), může autor svoji práci považovat za úspěšnou, neboť je pak jen otázkou času, kdy se nedoporučená slova stanou slovy cizími.

BIBLIOGRAFIE:

BRODNJAK, V.: Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika. Zagreb 1991.

HEIDENREICH, J.: Slovanské spisovné jazyky v době přítomné. Uspořádal Weingart, M. Praha 1937.

HORÁLEK, K.: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha 1955.

ISAKOVIĆ, A.: Riječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku. Sarajevo 1992.

SITO SUCIĆ, D.: The Fragmentation of Serbo-Croatian into Three New Languages. *Transitions*, vol.2., č. 24, 29. listopad 1996.

Verba dicendi v promluvách postav uměleckého díla

Jindra Svobodová

0 Na jazykovém materiálu Čapkových Povídek z jedné kapsy budeme sledovat různé okolnosti užití sloves mluvení. V zásadě mohou nastat dva odlišné případy, které budeme nadále nazývat konstatace a performativní užití slovesa.

0.1 Vyčerpávající charakteristiku verb dicendi podávají např. Daneš a Hlavsa (viz Daneš, F. - Hlavsa, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha 1987, str. 149n); na tomto místě chceme pouze připomenout, že v konkrétně realizovaných výpovědích jde o akční predikátory (tj. jednotlivé významy aktuálně užitého slovesného lexému, viz charakteristika Daneše - Hlavsy 1987, str. 165), ze syntaktického hlediska je jejich levointenční participant současně vykonavatelem činnosti, jejíž podstata je v užívání jazyka, respektive v řečové činnosti.

1 V komunikačním aktu pak v případě konstatace aktuální mluvčí vypovídá o dřívějším řečovém jednání. Levointenční participant predikátoru takové výpovědi pak nemusí být identický s podavatelem původní informace a slouží de facto jako její zprostředkovatel. Mluvčí subjekt tedy nemusí být totožný s podavatelem aktuálně předávané informace. U konstatací se setkáváme se všemi třemi slovesnými osobami a nejčastěji užívaným slovesným časem je préteritum:

*A když přiběhl konduktér, **koktal jsem**, že jsem něco v Lubenci zapomněl, a musel jsem zaplatit zatracenou pokutu.* (str. 21)

*Kdepak! Vy **jste** mu přece **nařídil**, že o tom nesmí nikomu ani pipnout; dělali jste s tím takové tajnosti.* (str. 207)

*Před lety jsem byl u starého Veitsche; sir James se mi nějak, panečku, **chlubil**, že jim loni kvetlo jedno chrysanthemum, import přímo z Číny, tak drobet líla, ale v zimě jim bohužel zašlo.* (str. 17)

2 Konstataci je v promluvách postav třeba odlišovat od jiných případů, které budeme nadále nazývat performativním užitím. Jde o takové situace v řečovém jednání, kdy mluvčí nereprodukuje dřívější repliku, ale naopak svou řečovou činností ztotožňuje promluvový akt se sdělovanou situací. Levointenční participant aktuálně užitého slovesného tvaru je podavatelem původní informace a z toho také vyplývá, že performativně užitě sloveso bývá zpravidla v první osobě a typický je pro ně přítomný čas, protože jenom tak může dojít ke ztotožnění sdělované skutečnosti a promluvového aktu. Jako performativně

užitě slovesné tvary se ovšem hodnotí i pasivní konstrukce, ve kterých je užitá druhá nebo třetí osoba:

*Po trati chodili **se zapovídá**.* (str. 21)

Obvyklé je užití indikativu, vid nedokonavý. O performativním užití slovesa neuvažujeme v těch případech, které vyjadřují záměr nebo potřebu mluvčího realizovat mluvnický akt.

2.1 Mluvčí svým řečovým jednáním sleduje určitý cíl a užití jazyka je pro jeho dosažení nutným, často jediným předpokladem. „Vyslovit' takúto výpoveď znamená vykonať určitú činnosť - azda činnosť, ktorú by solva mohol niekto vykonať nejakým iným spôsobom, aspoň nie s takou veľkou presnosťou.“ (Austin, J. L.: Performativne výpovede a konstatacie. In Oravcová, M.: Filozofia prirodzeného jazyka. Bratislava 1992, str.118) Jde tedy o výpovědi, ve kterých : „... *pri hovorení (in saying) či hovorením (by saying) niečo robíme.*“ (Austin, J. L.: Teória rečových aktov. In Oravcová, M., 1992, str. 118).

2.2 Odlišením konstatací a performativních výpovědí tedy odlišujeme výpovědi, které jsou deskripční aktů, a výroky, kterými se akty uskutečňují. Zatímco deskripce skutečnosti může být pravdivá nebo nepravdivá, u performativních výpovědí nelze o takové hodnotě uvažovat, ta totiž není ani pravdivá ani nepravdivá, má ale svoji komunikační funkci. V každé výpovědi s performativně užitým slovesným tvarem je explicitně definována její výpovědní funkce, tedy to, co odpovídá tzv. postojové modalitě (podrobněji viz Daneš, F.: Verba dicendi a výpovědní funkce. In Studia Slavica Pragensia. UK Praha 1973, str. 115-124). I komunikační funkce výpovědi s performativně užitým slovesným tvarem je ovšem třeba hodnotit v závislosti na kontextu komunikačního aktu. Ve sledovaných komunikátech je například velmi frekventovaný slovesný tvar *prosím* užitý obvykle hned v úvodu výpovědi. Takový slovesný tvar je v replice často funkčně degradován na uvozovací částici, nebo zastupuje významově příbuzné predikátory. Jeho užitím dosahuje autor výrazného dojmu mluvenosti, blíže viz tabulka č. 1:

Tabulka č. 1 Predikátor *prosím* v replikách postav

ukázka z textu	funkce predikátoru v komunikačním aktu
Ale místo toho jsem šel opačným směrem k Dlážděné ulici. <u>Prosím</u> vás, nevíte, proč jsem šel zrovna v tu stranu? (str. 10)	performativně užitý predikátor, vynechání části výpovědi, fakticky vlastně: <i>Prosím vás, abyste mi řekli, zda nevíte...</i>
<u>Prosím</u> , rozsvěťte si tu stojací lampičku, lustr zhasíme, aby vás nerušil. (str. 35)	performativně užitý predikátor, vyjádření komunikační funkce, prosba.
Ať jde ten muž ven. Já <u>prosím</u> , pánové, to trvalo sedmnáct minut. (str. 63)	ve výpovědi plní funkci kontaktní částice, možno nahradit též vyjádřením <i>jak vidíte, pánové,...</i>
„Ano, <u>prosím</u> ,“ řekl pokusný muž horlivě. „Už třicet let. Já jsem redaktor Vašátko.“ (str. 68)	ve výpovědi signalizuje zdvořilost až subordinovanost
„ <u>Prosím</u> , já jsem Pištora z policejního komisařství.“ (str. 70)	ve výpovědi signalizuje zdvořilost, možno nahradit méně zdvořilým <i>hlásím, že...</i>

2.3 Pro sloveso mlouení, které má schopnost vyjadřovat jak řečovou činnost, tak i komunikační záměr mluvčího, se užívá označení ilokuční sloveso a o funkcích jazykového vyjádření se pak mluví jako o jeho ilokuční síle (blíže viz Austin, J. L.: Teória rečových aktov. In Oravcová, M., 1992, str. 120-123).

2.3.1 Klasifikaci sémantických parametrů těchto sloves mlouení se zabývali např. Daneš - Hlavsa (viz Daneš, F. - Hlavsa, Z. a kol.: 1987, str. 171), důležitým kritériem je zde vztah mezi mluvčím, adresátem a obsahem předávané informace:

- 1) obsah informace
- 2 a) mentální vztah podavatele k informaci
- 2 b) prospěchový (zájmový) vztah podavatele k informaci
- 3 a) mentální vztah adresáta k informaci
- 3 b) prospěchový (zájmový) vztah adresáta k informaci
- 4) vztah mezi podavatelem a adresátem
- 5) vlastní výpovědní funkce.

V tabulce č. 2 přinášíme abecední seznam verb dicendi užitých ve sledovaných komunikátech performativně, následně se pokusíme o charakteristiku jednotlivých predikátorů podle výše stanovených sémantických parametrů.

Tabulka č. 2 Performativně užitá verba dicendi

verba dicendi	ukázka z textu
děkovat	Sbohem, paní Myersová, <u>děkuji vám</u> , paní Mac Leary. (str. 30) „ <u>Děkuju</u> uctivě,“ řekl pan Pištora, „ale já moc nepiju.“ (str. 88)
hlásit	„ <u>Tak hlásím</u> , pane soudce: Lysický Václav, cihlářský dělník, devatenáct let, bytem v ciheině, máte to?“ (str. 133)
odpírat	„Já ... já <u>odpírám</u> jakoukoli výpověď,“ kotal pan Roedl rozčileně. (str. 93)
odsuzovat	„Kugler Ferdinand <u>odsuzuje se</u> pro devětkrát opakovaný zločin vraždy úkladné, zabití a loupeže, pro přečin revertence, pro neoprávněné nošení zbraně a pro krádež rúží k doživotnímu trestu pekla.“ (str. 195)
prosit	„ <u>Prosím</u> , pánové, aby bylo ticho.“ (str. 35) „ <u>Prosím</u> pana svědka, aby vypovídal.“ (str. 190)
protestovat	„Já si budu stěžovat ... já <u>protestuju</u> -“ (str. 93)
přísahat	„Vždyť on je nevinen, pane,“ úpěla paní Selvinová, „já vám <u>přísahám</u> , že je nevinen.“ (str. 144)
ptát se	„Prosím tě, co že zas začínám? Já se jenom <u>ptám</u> , chceš-li večeři.“ (str. 46)

říkat	„Říkám vám, pane kolego,“ bručel okresní lékař, „na toho se již ptala pražská policie, to je vyloučeno, že by to byl Benda.“ (str. 213)
sázet	„Sázím pět proti jedné, že tahá z lidí věci, po kterých jí nic není.“ (str. 27-28)
zapřísahat	... „vy jste básník, pro vaši lásku k člověku vás <u>zapřísahám</u> , zachraňte mého syna!“ (str. 144)
zatýkat	Najednou se na něho sápoú nějaké ruce a udýchaný hlas mu chrčí do ucha: „Ve jménu zákona vás <u>zatýkám!</u> “ (str. 231)

děkovat

1) Obsah informace není explicitně vyjádřen, fakticky se ale vztahuje k minulé činnosti adresáta a je v zájmu podavatele informace. Pokud není výpověď mluvčím zamýšlena ironicky, byla tato dřívější adresátova činnost vykonána ve prospěch mluvčího a on za ni vyjadřuje svůj vděk.

2 a) Mluvčí ve své výpovědi vyjadřuje emoce, obsah sdělované výpovědi jej potěšil.

2 b) Obsah sdělované výpovědi je ve prospěch mluvčího.

3) U predikátoru *děkuji* můžeme těžko uvažovat o vztahu adresáta k obsahu informace.

4) Užití predikátoru *děkuji* nevyovídá o sociálním postavení komunikantů, jeho výskyt není vázán na subordinované postavení podavatele informace.

5) Komunikační funkce výpovědi je expresivní.

hlásit

1) Predikátor je sémanticky poměrně vyprázdněný, vyžaduje vždy explicitně vyjádřený participant informace. Obsahem této informace může být jakákoli propozice, která se nemusí vztahovat ani k činnosti mluvčího ani adresáta.

2 a) Podavatel informace referuje bez emocí o dřívějším jednání třetí osoby, věří obsahu předávané informace.

2 b) Podavatel informace nemá k jejímu obsahu žádný zájmový vztah.

3) Adresát sám pravděpodobně věří hlášení, ze sdělované skutečnosti nemá žádný prospěch.

4) Predikátor *hlásím* je nejběžněji znám z vojenského prostředí, odtud hodnocení postavení podavatele jako podřízené.

5) Komunikační funkce výpovědi je asertivní.

odpírat

1) Obsah výpovědi je explicitně vyjádřen a vztahuje se k budoucí činnosti, respektive nečinnosti podavatele informace.

2 a) Mluvčí svou výpovědí vyjadřuje pevný úmysl realizovat obsah výpovědi.

2 b) Podavatel informace je zainteresován na jejím obsahu.

3) Adresátem informace je četník, její obsah je v jeho neprospěch.

4) Mluvčí vyjadřuje neochotu komunikovat s adresátem, spojení *odmítám jakoukoli výpověď* svědčí o jeho momentálně subordinovaném společenském postavení.

5) Komunikační funkce je komisivní, závazková.

odsuzovat

1) Podavatel informace institucionalizovanou formou uvádí ve skutek to, co je obsahem informace.

2 a) Mluvčí vyjadřuje vůli, aby obsah informace byl realizován.

2 b) Obsah informace není ve prospěch podavatele, ale mluvčí je na jeho vyplnění profesně zainteresován.

3) Adresát přijímá obsah informace jako prosté oznámení, uvědomuje si ovšem, že je výrazně v jeho neprospěch.

4) Podavatel informace je adresátovi společensky nadřazen.

5) Komunikační funkce výpovědi je deklarativní.

prosít

- 1) Obsahem informace je budoucí činnost adresáta. Užití predikátoru bývá motivováno potřebou mluvčího vyjádřit se co nejzdvouřileji.
- 2 a) Mluvčí vyjadřuje vůli, aby adresát realizoval obsah výpovědi.
- 2 b) Realizace obsahu informace je ve prospěch mluvčího.
- 3) Adresát vnímá obsah informace jako žádost, nevylučuje se jeho zájem na jeho realizaci / nerealizaci.
- 4) Adresát informace zpravidla není společensky níže postaven než její podavatel, nevylučuje se ovšem ani tato eventualita.
- 5) Komunikační funkce výpovědi je direktivní, výzvodá.

protestovat

- 1) Obsahem informace je v našem případě potřeba zabránit budoucí činnosti adresáta.
- 2 a) Mluvčí vyjadřuje vůli, aby adresát nerealizoval obsah informace.
- 2 b) Mluvčí je zainteresován na realizaci obsahu výpovědi.
- 3) Adresát přijímá obsah informace jako varování, sám je na něm zainteresován.
- 4) Predikátor neimplikuje sociální nerovnost komunikantů.
- 5) Komunikační funkce výpovědi je permissivní - vyjádření nesouhlasu, odmítnutí.

přísahat

- 1) Obsahem informace je jakákoli proposice.
- 2 a) Podavatel informace je pevně přesvědčen o platnosti obsahu sdělované skutečnosti.
- 2 b) Není specifikován prospěchový vztah mluvčího k obsahu informace.
- 3) Adresát pravděpodobně věří obsahu přijímané informace, jeho prospěchový vztah není specifikován.
- 4) Predikátor nemá ve své sémantice informace o sociálním vztahu komunikantů.
- 5) Komunikační funkce je komisivní.

ptát se

- 1) Obsahem informace je vlastně budoucí činnost adresáta.
- 2a) Mluvčí vyjadřuje vůli, aby adresát realizoval obsah informace.
- 2b) Prospěchový vztah mluvčího k obsahu informace není specifikován.
- 3) Adresát vnímá obsah informace jako výzvu k řečovému jednání, jeho prospěchový vztah není specifikován.
- 4) Predikátor nemá ve své sémantice informace o sociálním vztahu komunikantů.
- 5) Komunikační funkce je direktivní, interogativní.

říkat

- 1) Obsahem informace může být jakákoli proposice.
- 2a) Podavatel informace věří v obsah předávaného vyjádření.
- 2b) Prospěchový vztah mluvčího není specifikován.
- 3) Adresát vnímá sdělovanou informaci jako zdůrazněné konstatování o skutečnosti, jeho vztah k jejímu obsahu nelze vyloučit.
- 4) Predikátor nemá ve své sémantice informace o sociálním vztahu komunikantů.
- 5) Komunikační funkce je asertivní.

sázet

- 1) Obsah informace se vztahuje k budoucí činnosti mluvčího.
- 2a) Mluvčí vyjadřuje úmysl realizovat obsah informace.
- 2b) Mluvčí je na obsahu informace zainteresován.
- 3) Adresát přijímá informaci jako závazek mluvčího, jeho zájem na realizaci obsahu informace nelze vyloučit.
- 4) Užití predikátoru svědčí o přátelském vztahu komunikantů.
- 5) Komunikační funkce je komisivní.

zapřísahat

- 1) Obsahem informace je budoucí činnost adresáta.
- 2a) Mluvčí vyjadřuje velmi naléhavě vůli, aby adresát realizoval obsah předávané informace.
- 2b) Realizace obsahu informace je ve prospěch mluvčího.
- 3) Adresát vnímá obsah informace jako naléhavou žádost, jeho zájmový vztah není specifikován.
- 4) Predikátor je užit směrem k adresátovi postavenému společensky výše než je podavatel informace.
- 5) Komunikační funkce je direktivní.

zatýkat

- 1) Podavatel informace institucionalizovanou formou uvádí ve skutek to, co je obsahem informace.
- 2a) Mluvčí vyjadřuje vůli, aby byl realizován obsah informace.
- 2b) Mluvčí je profesně zainteresován na realizaci obsahu.
- 3) Adresát vnímá výpověď jako nařízení, obsah informace je v jeho neprospěch.
- 4) Mluvčí je adresátovi společensky nadřazen.
- 5) Komunikační funkce je deklarativní.

3 V promluvách postav uměleckého díla se setkáváme se dvěma odlišnými případy užití verba dicendi. První jsme nazvali konstataci, mluvčí v takovém případě nemusí být identický s podavatelem původní informace, vyjadřuje se o své, nebo cizí dřívější řečové činnosti. Druhý je případem performativního užití slovesa, mluvčí a podavatel jsou totožní a promluvový akt bývá v okamžiku pronesení výpovědi ztotožněn se sdělovanou skutečností. U výpovědi s performativně užitým verbem dicendi neuvažujeme o hodnotě pravdivost - nepravdivost, ale rozlišujeme jejich komunikační funkce. Ty bývají vždy posuzovány v závislosti na kontextu komunikačního aktu, důležitým kritériem pro sémantickou klasifikaci performativně užitých predikátorů je vztah mezi mluvčím, adresátem a obsahem sdělované informace.

Literatura:

- Austin, J.L.: Teória rečových aktov. In.: Oravcová, M.: Filozofia prirodzeného jazyka. Antológia, 1992, s. 120.
- Čapek, K.: Povídky z jedné kapsy. Praha 1939.
- Daneš, F.: Verba dicendi a výpovědní funkce. In Studia Slavica Pragensia. UK Praha 1973, str. 115-124.
- Daneš, F. - Hlavsa, Z. a kol.: Větné vzorce v češtině. Praha 1987.
- Grepl, M. - Karlík, P.: Skladba češtiny. Olomouc 1998.
- Hirschová, M.: Fungování participantů informace u některých českých sloves mluvení. Olomouc 1987.
- Hirschová, M.: Česká verba dicendi v performativním užití. Olomouc 1988.
- Šoltys, O.: Verba dicendi a metajazyková informace. Linguistica 8. ÚJČ Praha 1983.

Zpráva o spolupráci Jazykovědného sdružení ČR s MŠMT ČR

V dvojčísle 3-4 (s. 5-9) ročníku 33 (1996) jsme informovali své členy a čtenáře o uzavřené Dohodě mezi naší vědeckou společností a Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR (jeho odborem základního vzdělávání), o jejím obsahu a jejím plnění. V tomto čísle chceme podat další informace o průběhu této spolupráce od uveřejnění citované zprávy.

JS ČR i nadále stanovuje recenzenty pro učebnice českého jazyka (počínaje 2. třídou ZŠ po gymnázia a odborné školy, tj. pro žáky a studenty od 7 do 18 let věku), pokud nakladatel žádá MŠMT ČR o „Doložku“. Doložka je v učebnici otiskována a opravňuje nakladatele (resp. autora) k tomu, aby titul byl uveden v oficiálním seznamu učebnic pro daný předmět a typ školy. (Seznam učebnic, u nichž JS ČR doporučilo udělení Doložky, ať už v jejich verzi původní, nebo ve verzi upravené podle požadavků recenzentů od 1. 11. 1996 do 30. 9. 2000, tj. od otisknutí poslední informace, je uveden jako Příloha této zprávy. Učebnice jsou uspořádány podle nakladatelství, jména recenzentů jsou připojena.) Doložka se uděluje na 6 let. Učebnice musí při předložení žádosti splnit požadavky stanovené MŠMT ČR a uveřejněné mj. i na internetové stránce MŠMT na adrese <http://www.msmt.cz/iso-8859-2/skupina2/19156.htm>. Protože některým učebnicím (resp. řadám učebnic) platnost Doložky v průběhu let 1998-2000 skončila, bylo organizováno oponentní řízení, na jehož základě byla/nebyla upravené verze Doložky prodloužena.

V r. 1996 uspořádalo JS ČR seminář pro pracovníky nakladatelství, který byl zaměřen na kodifikační změny vnesené Pravidly českého pravopisu (PČP) z r. 1993 a Dodatkem k jejich školnímu vydání z r. 1994. Tento Dodatek se v dalších vydáních stal již součástí svazku.

V rámci Dohody o spolupráci uspořádalo JS ČR ve spolupráci s Katedrou bohemistiky FF Univerzity Palackého v Olomouci v r. 1999 dvouhodinovou konferenci „Výuka mateřského jazyka na prahu třetího tisíciletí“. Jejím výsledkem bylo věnováno Zvláštní číslo Jazykovědných aktualit, ročníku 36 (o 98 stranách). Usnesení této konference a zprávu o ní přinesl časopis *Český jazyk a literatura* 50, 1999/2000, č. 7-8 (s. 194) a č. 9-10 (s. 240-245).

Na 30. 11. 2000 je naplánován půldenní seminář pro pracovníky nakladatelství, kde budou shrnuty pozitivní i negativní zkušenosti z pětiletého období řízení recenzní činnosti Jazykovědným sdružením. Nakladatelé budou mít příležitost předložit svá hlediska a názory

na uvedenou spolupráci. O výsledcích budeme členy JS ČR prostřednictvím tohoto zpravodaje informovat.

Po volbě nového hlavního výboru JS ČR v listopadu 1999 byla při něm ustavena školská komise skládající se ze dvou členů výboru (doc. dr. S. Machová, CSc., a dr. E. Hošnová, CSc.) a 2 členů externích (prof. dr. J. Panevová, DrSc., a doc. dr. P. Novák, CSc.).

Jarmila Panevová

Seznam učebnic, jimž byla na doporučení JS ČR udělena Doložka MŠMT ČR (v období od 1. 11. 1996 do 30. 9. 2000)

Pro nakladatelství ALBRA:

A. Louženská, J. Dršatová: Les - J. Hoffmannová, ÚJČ AV ČR Praha, J. Šlédrová, FF UK Praha

Pro nakladatelství ALTER:

M. Horáčková, I. Klíma: Český jazyk pro 7. r. ZŠ - J. Kraus, ÚJČ AV ČR Praha, N. Kvitková, PedF UK Praha

H. Hrdličková, I. Klíma: Český jazyk pro 8. r. ZŠ - J. Kraus, ÚJČ AV ČR Praha, N. Kvitková, PedF UK Praha

Pro nakladatelství FORTUNA:

L. Konopková, V. Tenčlová: Český jazyk pro 4. r. ZŠ, díl 2 (přepr.) - S. Čmejrková, ÚJČ AV ČR Praha, E. Minářová, PedF MU Brno

H. Vavřínová: Písemné jazykové prověrky pro 6. - 9. ročník - Z. Rusinová, FF MU Brno, VI. Šaur, Slezská univerzita Opava

B. Havránek - A. Jedlička: Stručná mluvnice česká (prodloužení Doložky) - J. Panevová, MFF UK Praha

M. Čechová, Z. Hlavsa, A. Tejnor: Přehledná mluvnice češtiny pro ZŠ - P. Hauser, PedF MU Brno

L. Konopková, V. Tenčlová: Český jazyk pro 5. ročník - E. Minářová, PedF MU Brno, S. Čmejrková, ÚJČ AV ČR Praha

L. Konopková, V. Tenčlová, V. Volfová: Český jazyk pro 2. ročník, díl 2 - **E. Minářová, PedF MU Brno, S. Čmejková, ÚJČ AV ČR Praha**

Pracovní sešit k tomuto titulu - **tytéž recenzentky**

L. Konopková, V. Tenčlová, V. Volfová: Český jazyk pro 3. ročník - **E. Minářová, PedF MU Brno, S. Čmejková, ÚJČ AV ČR Praha**

Pracovní sešit k tomuto titulu - **tytéž recenzentky**

L. Konopková, V. Tenčlová: Český jazyk pro 4. r. ZŠ - **L. Kubů, Plzeň, L. Zimová, PedF UJEP Ústí n. L.**

O. Martincová a kol.: Pravidla českého pravopisu, rozšířené vydání z r. 1993 - **J. Hubáček, FF OU Ostrava, J. Panevová, MFF UK Praha**

L. Konopková, I. Krejčová: Máte problémy s češtinou? (přepr.) - **M. Nekula, FF MU Brno, J. Zeman, PedF VŠP Hradec Králové**

Pro nakladatelství JINAN:

O. Uličný, I. Hájková a kol.: Český jazyk pro 6. ročník a pracovní sešit - **J. Horák, PedF VŠP Hradec Králové, M. Nekula, FF MU Brno**

O. Uličný a kol.: Čeština pro 7. ročník - **J. Horák, PedF VŠP Hradec Králové, M. Nekula, FF MU Brno**

O. Uličný a kol.: Čeština pro 8. ročník - **J. Horák, PedF VŠP Hradec Králové, M. Nekula, FF MU Brno**

O. Uličný a kol.: Čeština pro 9. ročník (přepr.) - **J. Horák, PedF VŠP Hradec Králové, J. Panevová, MFF UK**

Pro nakladatelství MOBY DICK

M. Hodálová: Český jazyk pro 6. r. ZŠ - **H. Brádková, PedF UJEP Ústí n. Labem, I. Svobodová, ÚJČ AV ČR Praha**

Pro nakladatelství NOVÁ ŠKOLA - Brno:

O. Příborská, H. Mülhauserová, J. Zbořilová: Český jazyk pro 4. ročník a Pracovní sešity - **R. Brabcová, PedF UK Praha, J. Kasal, FF UP Olomouc, přepr. H. Chýlová, PedF ZU Plzeň**

E. Minářová, K. Klímová, J. Zbořilová: Český jazyk pro 5. třídu - **J. Hubáček, FF OU Ostrava, R. Brabcová, PedF UK Praha**

Pro nakladatelství OLOMOUC:

V. Hartmanová: Jazykové rozbory - **S. Machová, PedF UK Praha, L. Zimová, PedF UJEP Ústí n. L.**

Pro nakladatelství PANSOFIA:

P. Hauser, E. Minářová, K. Klímová: Pracovní sešit Čeština hravě pro 6. r. ZŠ - **S. Machová, PedF UK Praha, J. Hoffmannová, ÚJČ AV ČR Praha**

P. Hauser, K. Klímová, H. Kneselová, E. Minářová a kol.: Čeština hravě pro 7. a 8. r. ZŠ - **J. Hubáček, FF OU Ostrava, J. Hoffmannová, ÚJČ AV ČR Praha**

P. Hauser a kol.: Český jazyk pro 5. r. - **J. Hoffmannová, ÚJČ AV ČR Praha, Z. Holub, PedF JU České Budějovice**

Pro nakladatelství POTŮČEK - Brno

J. Potůčková: Soubor učebnic pro 2. r. ZŠ - **S. Čmejková, ÚJČ AV ČR Praha, B. Bednaříková, FF UP Olomouc, přepr. R. Prouzová, PedF UK Praha**

Pro nakladatelství PRÁCE

O. Müllerová, J. Hoffmannová, B. Hoffmann: Český jazyk pro 6. ročník ZŠ - **J. Hubáček, FF OU Ostrava, A. Debická, PedF UJEP Ústí n. L.**

O. Müllerová, J. Hoffmannová, B. Hoffmann: Český jazyk pro 7. ročník ZŠ - **J. Hubáček, FF OU Ostrava, A. Debická, PedF UJEP Ústí n. L.**

O. Müllerová, J. Hoffmannová, B. Hoffmann: Český jazyk pro 8. ročník ZŠ - **J. Hubáček, FF OU Ostrava, A. Debická, PedF UJEP Ústí n. L.**

Pro nakladatelství PRODOS Olomouc:

H. Mikulenková: Český jazyk 2 - **H. Kneselová, PedF MU Brno, J. Vaňková, PedF ZU Plzeň**

M. Hirschová: Český jazyk pro 6. ročník a Metodická příručka - **J. Vaňková, PedF ZU Plzeň, H. Kneselová, PedF MU Brno, přepr. P. Novák, FF UK Praha**

M. Hirschová: Český jazyk pro 7. ročník - **J. Vaňková, PedF ZU Plzeň, P. Novák, FF UK Praha**

H. Mikulenková a kol.: Český jazyk pro 4. r. ZŠ - H. Kneselová, PedF MU Brno, J. Vaňková, PedF ZU Plzeň

Pro nakladatelství PROSPEKTRUM:

N. Kvitková a kol.: Pracovní sešit k učebnici českého jazyka pro 6. třídu - J. Hubáček, FF OU Ostrava, J. Bartůňková, PedF VŠP Hradec Králové

H. Pokorná, Z. Synecká: Český jazyk pro 6. ročník ZŠ, díl 2 - S. Machová, PedF UK Praha, K. Šebesta, FF UK Praha

H. Pokorná, Z. Synecká: Pracovní sešit k učebnici pro 6. r. - J. Hoffmannová, ÚJČ AV ČR Praha, K. Šebesta, FF UK Praha

Pro nakladatelství SCIENTIA:

J. Svobodová, K. Klímová: Čeština s maňáskem Hláskem (pro 3. ročník) - R. Brabcová, PedF UK Praha, J. Hubáček, FF OU Ostrava

J. Svobodová a kol.: Čeština s překvapením pro 4. ročník ZŠ - R. Brabcová, PedF UK Praha, M. Krčmová, FF MU Brno

M. Galbavý, M. Slámová: Český jazyk pro 6. r. ZŠ - J. Bartůňková, PedF VŠP Hradec Králové, K. Šebesta, FF UK Praha

J. Svobodová a kol.: Čeština s překvapením pro 5. ročník ZŠ - R. Brabcová, PedF UK Praha, M. Krčmová, FF MU Brno

Pro nakladatelství SPN, a.s.:

Z. Dvořáková a kol.: Český jazyk pro 2. ročník - E. Jandová, FF OU Ostrava, L. Kubů, Plzeň

V. Styblík a kol.: Český jazyk pro 6. ročník - M. Nekula, FF MU Brno, J. Panevová, MFF UK Praha

J. Polanská: Cvičebnice českého jazyka pro 5. ročník - R. Brabcová, PedF UK Praha, J. Horák, PedF VŠP Hradec Králové

VI. Styblík a kol.: Český jazyk pro 7. ročník - S. Machová, PedF UK Praha, B. Bednaříková, FF UP Olomouc

N. Kvitková, I. Helclová: Český jazyk pro učně - J. Kraus, ÚJČ AV ČR Praha, J. Hubáček, FF OU Ostrava

Z. Dvořáková, VI. Styblík, K. Ondrášková: Český jazyk pro 4. ročník - L. Kubů, Plzeň, E. Jandová, FF OU Ostrava

Z. Dvořáková, VI. Styblík, K. Ondrášková: Český jazyk pro 2. ročník - P. Hauser, PedF MU Brno, E. Jandová, FF OU Ostrava

VI. Styblík a kol.: Český jazyk pro 8. ročník - S. Machová, PedF UK Praha, D. Davidová, FF OU Ostrava

VI. Styblík a kol.: Přehledná mluvnice češtiny pro 6. - 9. r. - S. Machová, PedF UK Praha, E. Jandová, FF OU Ostrava

Pro nakladatelství TOBIÁŠ, Havlíčkův Brod

V. Bičíková, Z. Topil, M. Šafránek: Český jazyk pro 6. r. ZŠ - S. Čmejková, ÚJČ AV ČR Praha, H. Kneselová, PedF MU Brno

Pro nakladatelství TRIZONIA

H. Pokorná, Z. Synecká: Sloh - E. Minářová, PedF MU Brno, L. Zimová, PedF UJEP Ústí n.L.

(6 titulů pro 5 různých nakladatelství bylo zamítnuto, 2 jsou ve stadiu přepracování a 2 ve stadiu recenzního řízení)

Prodloužení Doložky (od r. 1999):

JINAN

Český jazyk pro 4. a 5. r. - E. Höflerová, PedF OU Ostrava

Český jazyk pro 6. - 9. r. - M. Krčmová, FF MU Brno, Z. Rusínová, FF MU Brno, K. Osolsobě, FF MU Brno

PROSPEKTRUM

Český jazyk pro 7. a 9. r. (Hájková, Kvitková, Havlová) - J. Bartůňková, PedF VŠP Hradec Králové, K. Šebesta, FF UK Praha

ALTER

řada učebnic - N. Kvitková, PedF UK Praha

TRIPOLIA (přechod z nakl. TRIZONIA)

V. Martinková: Český jazyk pro 1. - 4. roč. středních škol (původně J. Kraus, R. Brabcová)

Nové publikace

J. Hoffmannová, O. Müllerová: Dialog v češtině

(Vydalo nakladatelství Otto Sagner, Mnichov 1999, 1. vydání, 260 s.)

Kniha „Dialog v češtině“ soustřeďuje studie, které autorkám vycházely v průběhu 20 let v českých i zahraničních odborných časopisech a sbornících (většina z nich pochází z 90. let). Obě autorky (J. Hoffmannová a O. Müllerová) se mnoho let zabývají výzkumem dialogu a mluvené češtiny. Kromě četných studií o této problematice publikovaly i několik společných prací: *Mluvená čeština v autentických textech* (s E. Schneiderovou, Praha 1992), *Kapitoly o dialogu* (Praha 1994), *Dialog v hodinách češtiny* (Praha 1998). K nim je třeba přidat i monografie O. Müllerové *Komunikativní složky výstavby dialogického textu* (Praha 1979) a *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba* (Praha 1994). Iniciativa k vydání souboru vyšla od prof. Gerda Freidhofa z Univerzity J. W. Goetheho ve Frankfurtu nad Mohanem. Souvisí se snahou zpřístupnit tyto příspěvky především zahraničním bohemistům a slavistům, pro které jsou často těžko dosažitelné. Podobné soustředění studií o dialogu v češtině do jedné publikace je však užitečné i jako ucelený přehled o různých tématech, hlediscích a také úrovni zkoumání mluvené komunikace.

Publikace je rozčleněna do dvou částí. První část obsahuje studie věnované obecným otázkám z teorie dialogu a dále příspěvky, které se zabývají charakteristikou konkrétních jazykových prostředků v mluveném textu. Druhá část knihy zahrnuje studie zaměřené na dialogy v různých komunikačních sférách. Přestože se většina příspěvků věnuje zejména mluveným projevům, není zde opomenut ani psaný text (speciální téma představuje vztah mluveného a psaného textu a také zkoumání psaných útvarů s výraznými prvky mluvenosti).

Ve studiích věnovaných obecným otázkám z teorie dialogu se autorky zabývají strukturou dialogického textu, zejména jeho základními stavebními prvky. O. Müllerová ve svém příspěvku (*Otázka a odpověď v dialogu*, 1982) charakterizuje vztah mezi otázkou a odpovědí jako základní skladební dvojici dialogu. Spojení otázky a odpovědi pokládá za obecný princip (schéma) řečového jednání. Podává jejich podrobnou klasifikaci, ve které sleduje hlavně vzájemně komunikativní a jazykové souvislosti. Zdůrazňuje zvláště jejich komplementární vztah, který lze podle ní chápat i jako jeden z prostředků soudržnosti dialogického textu.

Autorky se také zamýšlejí nad podstatou dialogu, dialogické komunikace a jako hledisko zkoumání si volí její konfliktnost. Podle O. Müllerové (*Dialog a konflikt*, 1991) je totiž dialog sám svou podstatou potenciálním konfliktem, protože v něm partneri představují dva protikladné póly. Je to dáno jeho dvěma dimenzemi, interakční, tzn. vnějším uskutečňováním dialogu, jeho průběhem, a předpokladovou, tj. různými předpoklady partnerů ke komunikaci, a to sociálními, kognitivními, psychickými, zkušenostními, záměrovými aj. Různé aspekty konfliktnosti, včetně její jazykové stránky, autorky zkoumají ve dvou typech komunikačních situací: v pracovní komunikaci (viz *Dialog a konflikt*) a dále v televizních rozhovorech (O. Müllerová, *Spolupráce a konflikt v dialogu*, 1997 a *Problémy vedení dialogu v televizi*, 1994; J. Hoffmannová, *Projevy taktu a beztaktosti v televizních rozhovorech*, 1994). Obě autorky se zabývají charakteristikou dialogu i z hlediska některých konkrétních faktorů ovlivňujících komunikační situace. Například počet účastníků může podle O. Müllerové (*Dialog z hlediska počtu účastníků*, 1992) ovlivňovat nejen interakční a tematickou strukturu dialogu (způsoby střídání partnerů v jeho průběhu, střídání a množství témat), ale i výběr jazykových a neverbálních prostředků typických pro dialogickou komunikaci. Uplatnění neverbálních prostředků v sociální organizaci interakce, tj. jejich relevanci pro navazování, udržování a ukončení kontaktu, zkoumá ve svém příspěvku J. Hoffmannová („*Řeč očí*“ v *konverzační analýze a interakční sociolinguistice*, 1997). V další studii se také zabývá charakteristikou kategorie neurčitosti v mluveném textu, která souvisí s bezprostředností, spontánností projevu mluvčího, a podává přehled prostředků, jimiž se významový komplex neurčitosti a nejistoty realizuje (*K výrazovým prostředkům sémantiky neurčitosti a nejistoty v mluveném textu*, 1994).

Druhou důležitou oblastí, které jsou věnovány studie v této publikaci, je otázka, jak komunikační situace a komunikační potřeby ovlivňují užívání a podobu jazykových prostředků a jejich výběr z celého kontinua národního jazyka a jeho jednotlivých útvarů. Nejde jen o hodnocení jazykových prostředků jako spisovných a nespisovných (o tom studie obou autorek *Míšení spisovných a nespisovných prostředků v českých mluvených projevech*, 1994), ale o syntaktickou a textovou rovinu výstavby komunikátu, v níž jsou důležité kategorie jako vhodnost / nevhodnost, srozumitelnost / nesrozumitelnost, obvyklost / neobvyklost užitých jazykových prostředků, kde jsou významné stylistické kvality textu. Přehled některých důležitých komunikačních oblastí podává O. Müllerová (*Čeština v současné mluvené komunikaci*, 1992). Obě autorky se pak v jednotlivých studiích zaměřují především na oblast mimopracovního (převážně rodinného) prostředí, na komunikaci v pracovním prostředí a dále na komunikační situace, v nichž současný uživatel jazyka uspokojuje své různé životní potřeby, tj. situace při nakupování a vyžadování (uspokojování) služeb v širokém slova smyslu. Pozornost věnují i komunikaci při vyučování a komunikaci

zprostředkované (telefonické rozhovory, v poslední době i komunikace probíhající pomocí elektronické pošty a internetu).

Sondou do mimopracovní komunikace je studie J. Hoffmannové o fatické komunikaci (*Normy fatické komunikace*, 1997). Autorka sleduje, kdo jsou účastníci fatického diskurzu, jaké jsou jejich vztahy a sociální pozice. Všimá si tematiky fatického diskurzu a způsobu, kterým konverzujeme. Pozornost věnuje také užívání konkrétních výrazových prostředků. Podrobnější poznatky o některých žánrech fatického diskurzu a zkoumání konverzace z hlediska jejího fungování jako dialogu můžeme najít i v dalších autorčiných studiích nezařazených do této knihy (*Je právě konverzace pravým dialogem?*, in: *Dialog a dialogickost' v politice, společnosti, filozofii a kultúře*, Bratislava 1994, s. 107 - 111; *Fatická funkce jazyka, konverzace a její žánry*, SaS, 57, 1996, s. 191 - 205). Mimopracovní komunikaci se též zabývá kniha obou autorek *Konverzace v češtině při rodinných a přátelských návštěvách* (s J. Zemanem, Praha 1999).

Rozhovory při nakupování zkoumá O. Müllerová (*Komunikace při nakupování z hlediska sociálně-psychologického*, 1991). Pokouší se ukázat, jak mimojazykové faktory (rasy společenské situace, sociální role partnerů při nákupu, cíl komunikace a celé činnosti, působení prostředí a aparatury a také osobní vlastnosti komunikantů) přímo ovlivňují jazykovou výstavbu rozhovoru, především realizaci jeho jednotlivých fází.

Na zajímavou oblast komunikace se zaměřuje J. Hoffmannová („*Napovídání*“, „*přítakávání*“ a *další strategie překonávání komunikačních bariér*, 1998). Zvolila si rozhovory vedené v rámci sociologických a sociálně psychologických výzkumů. Ve svém příspěvku ukazuje velké množství strategií, které se při vedení těchto rozhovorů uplatňují. Popisuje zejména ty strategie, jež fungují jako prostředek „*translace*“ ve dvou sférách: pragmatické, tj. jakým způsobem se při předkládání témat a zadávání otázek tazatel přizpůsobuje recipientovi, jeho možnostem a znalostem, a sémantické, tj. jak reaguje na odpovědi recipienta, zda je domýšlí, doplňuje, hodnotí atd.

Proměny ve vyjadřování jedné osoby v závislosti na činitelích konkrétních komunikačních situací sledují obě autorky i v rozhovorech lékaře s nemocnými a v pracovních rozhovorech. O. Müllerová (*O jazykovém přizpůsobování partnerů v dialogu*, 1978) charakterizuje především způsob, jakým se osoba v dominantní sociální pozici (lékař, nadřízený) přizpůsobuje podřízenému partnerovi v dialogu i změnám v konkrétní situaci (např. při vzájemné shodě, či stupňujícím se napětí, nesouladu). Zdůrazňuje, že komunikace v pracovních rozhovorech je co do změn, přizpůsobení vyjadřování mluvčího partnerovi i celé situaci mnohem pestřejší. Potvrzuje tak fakt, že v rozhovorech lékaře s nemocnými rozdíl v jejich sociálních rolích téměř nikdy nemizí, že se tedy lékař nemocnému částečně

přizpůsobuje, ale nikdy nezruší onu distanci mezi ním a pacientem, na rozdíl od pracovních rozhovorů, kde se tato distance poměrně často stírá. Obě autorky se i v současné době intenzivně zabývají problematikou institucionální komunikace a navazují na své dřívější příspěvky dalšími studii, které nebyly do knihy zařazeny (J. Hoffmannová - O. Müllerová, *Institucionální komunikace v češtině*, in: Česká slavistika 1998, s. 129 - 136; O. Müllerová, *Řeč v ordinaci dětského lékaře*, *Linguistica* 3/1999, s. 157 - 165).

Vedle studií zaměřených na mluvenou komunikaci se v souboru vyskytují i příspěvky, které se snaží propojit problematiku mluvené a psané komunikace. Podle J. Hoffmannové lze například korespondenci chápat jako dialog. Dopis je podle ní silně poznamenán atributy mluvených textů (*Dopis jako text, metatext a kontext*, 1993), protože je replikou korespondenčního dialogu mezi dvěma partnery. Všechny repliky (tj. jednotlivé dopisy) však mají zároveň i povahu samostatných textů, a proto je lze považovat za přirozený kontext jednotlivých textů-dopisů. Autorka však nachází ještě další dimenzi dopisu. Není jen textem a kontextem, ale často i metatextem. Pisatel totiž nezřídka komentuje svůj vlastní přístup ke korespondenci, vlastní styl psaní dopisů, ale i dopisy partnerovy a partnerovo chování v dopisové komunikaci. Pro ilustraci těchto pestrých vztahů mezi dopisovými texty, kontexty a metatexty autorka použila publikovaný soubor dopisů, jež posílal Jan Neruda v letech 1853 - 1864 Anně Holinové. V dnešní době bohužel nemají dopisy ve společenské komunikaci tak závažné postavení jako dříve. Jejich roli však pomalu přebírají e-maily a faxy, které mohou být stejně pestré a složité.

Kniha „Dialog v češtině“ soustřeďuje studie zabývající se jak obecnými otázkami teorie dialogu, tak i příspěvky věnované rozboru konkrétního jazykového materiálu. Tímto spojením, podloženým charakteristikou různých komunikačních sfér, vznikl soubor statí přístupný nejen bohemistům, ale i širší veřejnosti. Pozitivní je zde zejména důraz na hledání nových aspektů při zkoumání dialogu, kladení váhy na sociálně-psychologické hledisko při charakteristice běžných komunikačních situací i snaha o formulaci závěrů, které nejsou striktně omezeny jen na konkrétní materiál. Často souvisí nejen s obecnými společenskými rysy, ale napovídají i o širší platnosti těchto poznatků v kontextu literárním či filozofickým. Místy poněkud nahodilě řazení studií, které by bylo možné soustředit do menších, věcně však souvisejících skupin, nepatrně zhoršuje dobrou orientaci v knize.

Literatura:

Kořenský, J. - Hoffmannová, J. - Jaklová, A. - Müllerová, O.: *Komplexní analýza*

komunikačního procesu a textu. České Budějovice 1987.

Müllerová, O. - Hoffmannová, J.: *Kapitoly o dialogu*. Praha 1994.

Müllerová, O. - Hoffmannová, J. - Schneiderová, E.: *Mluvená čeština v autentických textech*. Praha 1992.

Sgall, P. - Hronek, J.: *Čeština bez příkras*. Praha 1992.

Spisovnost a nespisovnost dnes. Ed. R. Šrámek. Brno 1996.

Zdeňka Léblková

Svozilová, N.: Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině. Nakl. H&H, 1. vyd., Jinočany 2000. 171 s.

O knize Nadi Svobodové Jak dnes píšeme/mluvíme a jak hřešíme proti dobré češtině jsem již jednou „veřejně“ pojednala. Stalo se tak přesně 30. března 2000 (tedy krátce poté, co kniha byla vydána), a to v rozhlasovém pořadu Petra Hanušky Literární kurýr - jde o pravidelný čtvrtěční pořad Olomouckého vysílání Českého rozhlasu. Prohlásila jsem tehdy, že zmíněnou knihu jsem přečetla s chutí a že jsem ji četla ráda. Dokonce v době, kdy jinak čítávám spíše beletrii, tj. při každodenním putování vlakem do Olomouce a zpět domů. Chtěla jsem tím posluchačům naznačit, že nejde o dílo „suchopárné“, teoretické, úzce specializované, nýbrž o práci čtivou, určenou širokému okruhu čtenářstva, a přitom nijak neztrácející odborné kvality. Ostatně těm, kteří čtou pravidelně Literární noviny, nebude její text zas tak neznámý.

Kniha začala vznikat vlastně už v roce 1992. Tehdy se v Literárních novinách č. 12 objevil první jazykový sloupek Nadi Svozilové, a tak byla otevřena nová rubrika JAK DNES PÍŠEME/MLUVÍME. Oněch sloupků nakonec vzniklo sto jedenáct. Tímto příhodným číslem se rubrika v roce 1996 uzavřela. Ne však zcela, neb Naďa Svozilová čtenáře Literárních novin neopustila a v podobě jakýchsi souhrnných kritických pojednání o aktuálních „prohřešcích“ proti naší mateřštině se od roku 1998 na stránky Literárních novin tu a tam opět vrací, tentokrát v občasně rubrice pod názvem JAK DNES HŘEŠÍME PROTI DOBRÉ ČEŠTINĚ. Výběrem a částečným přepracováním oněch 111 jazykových sloupků i čtyř souhrnných zamyšlení vznikla kniha pod „zhuštěným“ názvem JAK DNES PÍŠEME/MLUVÍME A JAK HŘEŠÍME PROTI DOBRÉ ČEŠTINĚ. Snad bych v názvu uvítala ve druhé větě souvětí slůvko „přítom“ (... a jak přítom hřešíme ...). Vyvarovali bychom se tak pouhého „sloučení“, postavení vět vedle sebe bez náznaku vnitřní souvislosti. Rozdělením textu na dva velké oddíly kniha vlastně kopíruje jak název samotný, tak časové rozdělení dílčích a souhrnných sloupků v Literárních novinách. Ale při popisu toho, „jak dnes píšeme/mluvíme“, je de facto současně popisováno i to, „jak hřešíme proti dobré češtině“. Druhý oddíl knihy je pak jen shrnutím kapitol oddílů prvního.

Text publikace uvnitř prvního oddílu je vcelku přehledně rozdělen podle „tematických okruhů“, řekněme podle jazykových plánů, do několika kapitol. Začíná se, jak jinak, slovem, neb výběr slova a zacházení s ním jsou vždy nejvíce na očích, pak se (přes slovtvorbu a tvaroslovi) přechází do syntaxe a hypersyntaxe (textové roviny) a končí se u výslovnosti a pravopisu. Zvláštní kapitola je věnována stylu, stylizačním problémům a stylistickým

nedostatkům. Snad by se zde dalo namítnout, že stylistika prochází všemi jazykovými plány a že mnohé již bylo pojednáno v rámci jednotlivých kapitol, ale zdá se, že autorka chce oddělit záležitosti normy (např. správné utvoření tvaru) od záležitostí komunikace (např. volba mezi variantami s různými příznaky, distribučními charakteristikami, podle kontextu, komunikační situace apod.) Sama tuto kapitolu osvětluje hned v úvodu odvoláním na Pavla Eisnera: „Psát nejen správně, ale i dobře.“ (s. 68).

Sloupky/kapitolky zařazené do „oboru slovní zásoby“ si všímají nenáležitého užívání slov a slovních spojení, módního výraziva, problémů s cizími slovy. Všeliká kouzla nechtěného jsou přitom objevována – např. při používání posesiva *svůj*. př. *Soud ho odsoudil za vraždu svého komplice.*

Naďa Svozilová nejen vtipně glosuje: „No, poslyšte, kdo by to do slavného soudu řekl?“, ale hned nabízí TERAPII tohoto neduhu. Buď použitím náležitého posesiva *jeho*, nebo transformací v pasivum: *Byl odsouzen za vraždu svého komplice.*

Tento způsob komentáře je vůbec pro celou knihu typický. Autorka si s námi povídá a přitom velmi vtipně glosuje (občas i s jemnou ironií) různé naše prohřešky. Nezaujímá však pozici přísného mentora, který stojí nad námi s prstem vztyčeným hřímá nad našimi chybami a nedostatky. Naopak. Autorka nás neustále oslovuje, vtaňuje nás do děje – „Hádej, hádej, hadači, kolik těch chyb bylo? Zkuste si to sami, už ten problém vidíte, že?“ Popř. se sama řadí přímo mezi nás hříšníky – „Tak se nám z českých textů nějak vytrácí spojka *ani*. Nejsme-li si jisti v kramflecích ...“

Po přečtení této kapitoly si už v leccems jisti budeme, např. v tom, jak používat slovo *zvici*, tj. ve velikosti, nebo *pohřichu*, tj. bohužel, naneštěstí, v tom, jak nepoužívat slova *díky* při referování o událostech neblahých: *Díky požáru přišli o život dva lidé* (což zde jistě není míněno ironicky). Naučíme se také, jak se vystříhat módního spojení *být o něčem (jiném)*, jež zasazuje řečené/napsané do sféry příběhu, fikce – např. *Politika je/není o faktech, ten počítač je o něčem jiném*. Toto spojení spolu s výrazem *ustát něco* řadí Svozilová (nejspíš právem) mezi „nejfrekventovanější zaškolbrnutí současné publicistiky“.

V přechodném „oboru tvoření slov“ (přechodném dlé mého proto, že mnohé jevy z „oboru tvaroslovi“ nejsou ani tak záležitostí tvoření tvarů, jako tvoření slov, srov. některé „jazykové kuriozity“) zaujímá první místo v pořadí, jak jinak, úvaha nad vlastním jménem Česko. Za konstatováním „nějak se nám to Česko nevězivá“ se skrývají pochybnosti o systémovosti utvoření – vedle Lašska, Valašska apod.

„Obor tvarosloví“ si všímá „nenáležitého užívání a tvorby slovních tvarů“. A hned na počátku stojí tři časté chyby (nejen) ve sdělovacích prostředcích: a) *exotické místa* – mělo-li by jít podle autorky o nerespektování shody, proč se o něm nepojednává v „oboru skladby“?, b) *díky Arbesově knihkupectví*, c) snad nevymýtitelný tvar v *posledních dokončovacích pravech*. Zajímavý je i postřeh o nesprávném skloňování slova *křest*: *byli jsme svědky křestu nové desky*. Píše se též o slovních tvarech hyperkorektních (*aby jsme*) nebo o (ne)umění používat v náležitých tvarech přechodníků. Leckdo může i z vlastní zkušenosti doložit, že tvar ženského/středního rodu na *-íc, -ouc* je tak sugestivní, že se prodírá i tam, kde je shodou vyžadován tvar mužského rodu, popř. (dokonce) i množného čísla.

Mnohé záležitosti větné stavby jsou taktéž v knize probírány, a to v „oboru skladby (syntaxe)“. Řeč je např. o znovu a znovu se opakujících, přímo expandujících nepravých větách vedlejších, především vztahných a účelových: např. *Vjel jsem do minového pole, abych z něj jen se štěstím vyjel*.

Jak již bylo naznačeno výše, je jedna kapitola věnována stylu a stylizačním problémům. Její záměrné osamostatnění je vysvětleno hned v úvodu (jak již také bylo zmíněno výše) – „psát správně ...není zdaleka ještě stav, kdy se píše dobře“. A tak se tu objevují orwellovské slovní protězy, umírající metafory, úředněčeská klišé složitě podávající nesložité obsah, vyhýbavá vyjádření a všeliké novinářské kostrbatiny.

Nejrozsáhlejší a asi i nejpropracovanější pasáž je věnována jevům pravopisným (shrnujícím do jedné kapitoly i problémy výslovnosti). Nikterak překvapivě se nejvíce pozornosti dostalo interpunkční čárce, obdařené dokonce zcela samostatnou rozsáhlou kapitolou. Neumíme správně klást čárky v složitých souvětích, ba ani v tzv. větě jednoduché a neuvědomujeme si, že to leckdy může změnit smysl toho, co jsme komu chtěli písemně sdělit. Nastojte, *učitel celou hodinu zkoušel, aby nás potrestal a skoro všem dal pětku*. Absence čárky zde vyrobí falešný slučovací vztah mezi větami a učitelé připiše zlomyslnost, kterou jistě pisatel neměl na mysli.

„Souhrnná kritická pojednání“ nečiní to, co snad implikuje název kapitoly. Podávají totiž kritiku jazykových chyb různých publikací, pranýřují zastaralé a/nebo špatné překlady, všímají si nevydařených výroků, pochybených titulků a období, „kdy má jazykový redaktor dovolenou“. Skutečná souhrnná pojednání nalezneme až v druhém oddílu knihy, tj. tam, kde se píše, „jak dnes hřešíme proti dobré češtině“.

Čeho si cením na publikaci snad nejvíce, je způsob, jakým autorka uchopila danou problematiku. Nejde o pouhý výčet jazykových prohřešků. Uváděné příklady jsou vždy

provázeny zamyšlením, jak podobné chyby asi vznikly a jaké důsledky to může mít pro komunikaci, porozumění textu apod. Vysvětlovány jsou nejen různé dvojznačnosti, ale při hojném rozšíření i nebezpečí mylných analogií a dokonce možnost/hrozba rozkolísání systému. Systémové hledisko je zde vůbec na mnohých místech velmi dobře osvětleno. Např. tam, kde dvojznačnosti syntaktické jsou předurčeny „dvojznačnostmi“ tvaroslovnými, tj. tvarovou homonymií. Autorka se přitom nebojí užívat ani lingvistické terminologie a činí tak velmi dobře. O teorii se mluví jen jakoby mimochodem, nenásilně, ale vždy přesně tam, kde je to potřebí a kde to přitom čtenáře (i toho ne příliš teoreticky poučeného) neodradí. Jazykové prohřešky jsou doplněny i hodnocením, mnohdy dosti expresivním a mírně ironizujícím – „o příkořích, která činíme spojce *než*“, „plevelný spojovací výraz“. Nejvíce se autorka ovšem rozhňuje tam, kde mluví o prohřešcích výslovnostních a pravopisných – „jedna sličná moderátorka veřejnoprávní televize připomíná Lizu Doolittlovou v polovině výuky“, „epidemie chybného čárkování hrozí přerůst v pandemii“, poměrně ostře se vyslovuje i o „hrubých nedbalostech“ jazykových korektorů. Nezapomíná však na druhé straně pochválit mnohá trefná pojmenování, slovní hříčky, vtipné charakteristiky a třebaš i správná kladení čárek. Nápaditým vyjádřením a nevšedním formulacím je dokonce věnována celá jedna kapitola.

Publikace se ukazuje jako velmi dobrá jazyková příručka pro nejširší okruh uživatelů. Mj. také proto, že obsahuje seznam další populární naučné a odborné literatury, a to z doby starší (např. proslulé *Jazykové koutky Československého rozhlasu v 50. letech*), ale i příručky z doby nejnovější – např. výborný *Akademický slovník cizích slov*, tolik očekávaný *valenční slovník (Slovesa pro praxi)*, *Příruční mluvnici češtiny*, *slovník neologismů (Nová slova v češtině)*, publikaci *Český jazyk na přelomu tisíciletí aj*. Uvedeny jsou dokonce i základní lingvistické časopisy. Čtenář jistě ocení také závěrečný rejstřík slovní a věcný.

Závěrem a krátce: knihu lze jen doporučit (o čemž svědčí i styl autorky této recenze, jenž se zdá být podmaněn stylem recenzované publikace...).

Božena Bednaříková

10 hodin Promjána v Iztočna Evropa. Sociolingvistika 4. Bulleks. Sofia 1999, 453 s. W. Gläsker, M. Doser, L. Jordanova

Sborník prací bulharských a německých autorů vznikl k desátému výročí značných sociálně politických změn ve střední a východní Evropě. Obsahuje převážně texty zabývající se současnými jazykovými procesy v němčině a bulharštině, ale také v češtině, polštině a ruštině. Každý z referátů, kromě německých, je doprovázen resumé v angličtině.

Celkem obsahuje pět oddílů: Studie (s. 11-364), Chronologie (s. 364-381), Retrospekce (s. 381-407), Informace (s. 407-429) a Nové knihy a konference (s. 429-453).

Německá část sborníku začíná prezentací dvou slovníků, vzniklých na základě projektu Institutu pro německý jazyk (IDS) v Mannheimu z let 1991/92.

Článek M. H e l l m a n n a *Wörter in Texten der Wendezeit 1989/90 – Ein Wörterbuch zur lexikographischen Erschließung des „Wendekorpus“* (s.11-39) obsahuje předmluvu o jazykovědných výzkumech prováděných v době značných sociálně politických změn, dále je podrobně představen proces budování tzv. *Korpusu změn (Wendekorpus)* na základě 3 387 textů z let 1998/90 a k tomu používaný počítačový program COSMAS. Následuje formální prezentace vybraných korpusových textů a představování tří projektů IDS. Podrobněji se autor zabývá realizací lexikografického popisu *Korpusu* a ilustruje to na základě čtených příkladů.

Příspěvek D. Herbergové, D. Steffeasové a E. Tellenbachové *Schlüsselwörter der Wendezeit. Wörter-Buch zum öffentlichen Sprachgebrauch 1989/90* (s. 40-64) prezentuje koncepci vzniku *Slovníku klíčových slov*. Popisuje se zde obsah a struktura slovníku - úvod a 16 tematicky uzavřených kapitol, rozložených do tří skupin: realie, klíčová témata (představena chronologicky) a vyjadřování postojů. Jako příklad je uvedena kapitola 15.

Článek *Sprache der Wende – Wende der Sprache? Beharrungsvermögen und Dynamik von Strukturen im öffentlichen Sprachgebrauch* C. Faasové a K. Steyero-ové (s. 65-79), se zabývá dynamikou struktur a užitím jazyka ve veřejné komunikaci. Oficiální a polooficiální diskurz v bývalé NDR je zkoumán na základě politických hesel z 1. května 1989, promluv politických funkcionářů a hesel z demonstrací v r. 1989. Obě autorky zkoumají aplikace *Korpusu* v rámci obecné lingvistiky. Na závěr se zamýšlejí nad vývojovými procesy v německém jazyce po r. 1989.

V příspěvku *Die sozialistische Nation – sie war eine Chimäre. Interpretationsmuster und Interpretationskonflikte* (s. 80-91) se C. F a a s o v á zamýšlí nad interpretačními

paradigmaty a konflikty pojmu „národ“ na obou stranách bývalé společné německé hranice. V této souvislosti operuje s koncepty *socialistický* a *kulturní národ* a spojuje tyto koncepty s otázkou „Evropský národ nebo Evropa národů?“.

Následují dva příspěvky K. S t e y e r o v é. První z nich, *Reformulierungen. Sprachliche Relationen zwischen Äußerungen und Texten im öffentlichen Diskurs* (s. 92-103) představuje dvojitý pohled na realitu v ideologicky odlišných kontextech (*Reformulierungen und Redewiedergabeforschung*) ve východoněmeckých médiích a ve veřejné komunikaci v období od září 1989 do října 1990. V druhém textu *Reformulierungen. Zur Vernetzung von Äußerungen im Ost-West-Diskurs* (s. 104-120) se autorka zabývá jednou konkrétní politickou událostí a jejím různým jazykovým ztvárněním v 80 textech z německých médií. Dochází k závěru, že deformace smyslu textu je výsledkem jak snahy autora o manipulaci veřejnosti, tak jeho podřizování podvědomým pevným vzorům veřejného diskurzu.

Polská lingvistka D. D a b e r t o v á se ve svém článku *Ezicite na desnicata i na levicata v Polša sled 1989g.* (s. 121-127) věnuje jazyku polské politiky na základě publicistických a politických textů. Rozdíly mezi jazykem levice a pravice nachází hlavně na úrovni lexikální a sémantické.

Podle autorky současná polská levice navazuje ve své rétorice na předlistopadovou *nowořeč* (polsky „*nowomowa*“ – termín, označující jazyk totalitní propagandy), jejímiž znaky je používání rituálových formulí, banalizovaných klisé, znovuoživení slovní zásoby, používané v 80. letech proti hnutí Solidarity, jazyk agresivní vůči politickému protivníkovi.

Jazyk pravice se naopak vytváří jako protiváha „*nowořeči*“ a zahrnuje jak vysoký styl jazyka literatury a polské kulturní tradice, tak styl běžně mluveného jazyka. Přitom tato „chaotická a protestující řeč“ se podle autorky výrazně změnila po vítězné předvolební kampani v r. 1997. Autorka se kriticky vyjadřuje k stylu textu některých krajně pravicových stran. Základní změna v jazyku pravice je zaznamenána v už zmíněné předvolební kampani, kdy konzervativní hodnoty byly formulovány novým a svěžím jazykem, oslovujícím převážně mladé generace.

V závěru autorka konstatuje, že polská levice a pravice používají obdobné mechanismy přesvědčování a manipulace, ale zároveň vytvářejí dva protikladné obrazy téže reality. Tím se podle D. Dabertové udržuje stav „rituálního chaosu“, který vylučuje jakékoliv porozumění.

Komparativní analýzu politických hesel z listopadu 89, vzniklých v České republice a v Bulharsku, nabízí článek J. M a d ů a r o v o v é *Češkite i bulgarskite političeski lozungi (1989/90g.)* (s. 129-182). Sledovány jsou krátké texty z veřejné komunikace: plakáty,

transparenty, nápisy a skandování z mítinků a demonstrací v letech 1989/90. Článek se soustřeďuje na následující problémy:

a) mechanismy vzniku politických hesel, komunikativní situaci masových shromáždění, úlohu paralingvistických prostředků;

b) funkční a strukturní charakteristiku politických hesel;

c) v závěru analyzuje autorka roli rytmu v psaných a mluvených (skandovaných) politických heslech (rým, přízvuk a intonace jako základní rytmizující faktory).

Článek je doprovázen sedmi přílohami obsahujícími 476 českých a 437 bulharských politických hesel, historické poznámky o listopadových událostech v obou zemích a grafický model vybraných hesel.

Příspěvek K. S t o j a n o v a *Jerarchiezacija na obštestvenoto prostranstvo v ezika na posttotalitarnija pečat v Balgarija* (s. 184-224) se zabývá jazykem posttotalitního tisku v Bulharsku na materiálu z 574 bulharských tištěných jednotek (deníků a týdeníků) z let 1995-98.

Jako součásti procesu demokratizace jazyka vidí autor přímé reflexe jazyka ulice, slangu, žargonu a tzv. „quantifier modules“ neboli kvantifikátorů. Podle autora budování hierarchických modelů prostřednictvím kvantifikátorů u podstatných jmen je jeden z podstatných procesů bulharského publicistického jazyka. Značnou pozornost věnuje funkcím těchto prostředků: hodnotící-operační (pro vybudování publicistického obrazu reality) a textově-nominativní (vztahující se k textové referenci objektu). Dva diagramy představují koordinovanou relaci značného počtu kvantifikátorů v jazyce novin.

Následují příspěvky M. C v e t k o v o v é *Za izmerenijata na promenite v balgarskija ezik (kakvo, zašto i kak se promeni)* (s. 226-230) o některých lexikálních změnách v jazyce sportovních komentářů a L. D a č k o v o v é *A New Wave - the Language of Advertisements* (s. 231-238), obsahující lexikální, gramatické a sémantické poznámky k jazyku bulharských reklam z r. 1998.

Sociolingvistickému aspektu eufemizmů a klíčových slov v jazyce médií se věnuje ve svém příspěvku *Sociolingvističen aspekt na evfemizmite i ključovite dumi, izpolzvani v ezika na mediite i nazovaneto* (s. 239-258) T. K a l k a n o v o v á.

Obsáhlý empirický výzkum manipulačních strategií a výběru jazykových prostředků je představen v článku *Manipulativni strategii, ezikov izbor '96 (empirično sociolingvistično izsledvane)* (s. 260-359) známé bulharské sociolingvistky L. J o r d a n o v o v é. Analýza je zaměřena především na politická hesla, klíčová slova, klíše, prázdné formule, stereotypy a

výběr argumentačních strategií. Jazykový materiál (časově omezen na r. 1996) se skládá ze tří tematických okruhů:

a) prezidentské volby '96 – texty plakátů, brožur a prohlášení politiků ze sedmi politických stran a koalic v rámci předvolební kampaně. Bohatý jazykový materiál je doplněn o podrobné situační údaje, které čtenáři umožňují, aby se lépe orientoval ve společenských procesech zkoumaného období. Důraz je kladen na výběr sloganů, vedoucí strategie, na symboliku barev a gest. Podle autorky šlo o první profesionálně provedenou předvolební kampaň v Bulharsku po r. 1989;

b) veřejná diskuse vyvolaná první návštěvou bulharského cara v květnu 1996. Obsahuje značné množství nápisů, plakátů, skandování z obou typů masových shromáždění – pro- i protimonarchistické; její mediální ohlas - lexikální výběr podle politické orientace a žánru publicistického textu a některé poznámky ke způsobům oslovení korunovaných osob v bulharštině;

c) reklamní texty privatizačních fondů – autorka zkoumá zvlášť texty plakátů a reklamních brožur, produkovaných v souvislosti s novým jevem v bulharském sociálním životě - privatizací. Zdůrazňuje se blízkost tohoto typu propagačních materiálů s politickou a komerční reklamou: uplatnění některých shodných klíčových slov, sjednocujících strategií, slov s pozitivní sémantikou, kladení důrazu na novost nebo na jistotu. Použití rýmu, syntakticky jednotvárných konstrukcí a kontrastu připomíná, podle autorky, politický text z tohoto období.

V závěru autorka upozorňuje, že provedený empirický výzkum poukazuje na dvě základní tendence v bulharské společnosti:

na její politickou polarizaci koncentrovanou ve dvou krajnostech – v antikomunistické (dominující) a komunistické tendenci;

na výrazný vliv politizace společnosti i v těch sférách veřejného života, které nejsou s politikou přímo spojeny.

Tímto končí první část sborníku – *Studie*.

Část *Chronologie* obsahuje dva retrospektivní články: L. J o r d a n o v o v é *10-ti januari 1998g., edna godina ot sabitijata po vreme na Januarskija miren protest '97* (s. 364-370) a H. M i l k o v a *Posmartnite obrazi na Todor Živkov* (s. 397-406).

Část *Retrospekce* nabízí pohled ruského lingvisty S. Toma na argot v tragicky proslulém Souostroví Gulag - *Jazykovyye javlenija v totalitarnoj sisteme* (s. 381-395), a studii K. K a b a k č i e v a *Takova beše, i e vremeto: lingvistikata kato instrument na političeska propaganda* (s. 397-405) o lingvistice jako nástroji politické propagandy v Bulharsku v předlistopadovém období.

Vedle toho obsahuje sborník část *Informace* s recenzemi publikací z oblasti sociolingvistiky a informace o nových knihách a uskutečněných konferencích.

Závěrem lze shrnout, že tento sborník je první svého druhu v Bulharsku. Svým mezinárodním charakterem a bohatým empirickým materiálem je přínosný nejen pro bulharskou lingvistiku.

Jordanka Madžarova

Giger, M., Wiemer, B. (Hrsg.): Beiträge der Europäischen Slavistischen Linguistik (POLYSLAV) 1. München 1998. (Die Welt der Slaven. Sammelbände/Sborníki 2)

Giger, M., Menzel, T., Wiemer, B., (Hrsg.): Lexikologie und Sprachveränderung in der Slavia. Oldenburg 1998. (Slavica Oldenburgensia 2)

Recenzované sborníky jsou výsledkem badatelského úsilí 35 mladých slavistů z Německa, Švýcarska, České a Slovenské republiky, Polska, Bulharska a Ruska sdružených v roku 1997 založeném mezinárodním kroužku Evropská slavistická lingvistika neboli POLYSLAV. Rozsáhlému zeměpisnému zastoupení autorů odpovídá značná tematická rozmanitost obou sborníků přinášejících články v pěti jazycích - němčině, angličtině, ruštině, polštině a slovenštině - s vícejazyčnými shrnutími, které zrcadlí pestrou paletu směrů a trendů slovanské jazykovědy od majících již dlouhou tradici až po ty nejmodernější.

S tradiční, ale podnes nevyčerpatelnou problematikou staroslověnštiny a církevní slovanštiny souvisejí v prvním sborníku stati **D. Atanasovové** *Probleme bei der Wiederherstellung der albulgarischen Übersetzung des Buches Josua* a **K Grünberga** *Prolegomena zur Edition zweier Hyparchetypi der kirchenslavischen Johannes-Apokalypse*, jejichž autoři řeší metodou minuciózní konfrontace starých rukopisů a tisků s přihlédnutím k řecké předloze obtížný úkol rekonstrukce části původního slovanského překladu Svatého Pisma. **B. Vykypěl** v příspěvku *Zu den angeblich polnischen Wörtern im altpreussischen Vokabular Simon Grunaus* přesvědčivě vykládá etymologii některých slov ve zminěné staropruské památce považovaných za výpůjčky z polštiny, a to na vlastní baltské půdě, resp. působením baltsko-slovanské kontaminace. Etymologickému (namnoze ovšem pseudoetymologickému) myšlení u Bulharů v době národního obrození v porovnání se soudobými představami polskými věnuje pozornost **E. Solaková** v článku *Etymologia jako mit etiologiczny*.

Řada autorů se zabývá obecnějšími nebo dílčími otázkami vývoje jazykové situace v různých národních společenstvích včetně problému poměrů mezi slovanskými a neslovanskými jazyky v jejich spisovné i lidové podobě v kontaktních areálech. První sborník otevírá sociolingvistická studie **M. Abdel Alové** *Wpływ czynników pozajęzykowych na naturalne procesy standardyzacyjne*, jejíž autorka si zvolila oblast bádání, která je „relativně mladá, avšak představuje výplod dvou nejstarších směrů v lingvistice, jmenovitě normativní lingvistiky a té části historické jazykovědy, jež popisuje vnější dějiny jednotlivých jazyků“, a průkopnický se pokouší o náčrt typologie tzv. přirozených, tj. nespisovných standardizací

jazyka. Přitom rozlišuje 1. typ s dalekosáhlou unifikací spisovného a běžné mluveného jazyka na úkor nářečí (polský a, mohli bychom dodat, také ruský), 2. typ se spisovně-nářeční diglosii (např. německý nebo italský) a 3. typ s „diatypickou“ diglosii vnější (např. německo-lužickosrbský) nebo vnitřní, a to se spisovnou standardizací uměle vytvořenou (např. horno- a dolnolužický, český, ale také arabský aj.) anebo „importovanou“ (např. švýcarský, haitský atd.) Leckterá autorčina pozorování mají charakter problémový, srov. dvojí zařazení lužické srbštiny, jiná pak přímo prognostický, srov. úvahu o jazyku srbocharvátském, „který se dnes stal jazykem srbským, charvátským, bosenským a ... může se stát ještě čimkoli, jestli si to nějaké společenství bude přát, např. černohorským“, což se dnes také děje (otázkou ovšem zůstává, zda si něco takového přeje opravdu celé společenství nebo spíš jednotlivci). **M. Betsch** v příspěvku *Zur Entwicklung des Systems der Anredepronomen im Tschechischen 1700-1850* představuje předběžné výsledky své disertační práce připravované v rámci bádání o oslovovacích a zdvořilostních formulích ve slovanských jazycích vedeného prof. T. Bergerem na Tübingenské univerzitě. Na materiále dobových mluvnic, divadelních her a soukromé korespondence sleduje autor postupný přechod před- a raně obrozenské spisovné češtiny od nepřímého oslovování se substantivem pán, v čemž může být spatřován paralelismus s polštinou, k onkání a pak k onikání podobně, jak se to v téže době dalo v němčině; teprve působením puristických tendencí byly poslední dva způsoby vytlačeny v češtině do substandardu. **M. Sitárová** v článku *Zum Einfluss nichtslavischer Fremdsprachen auf die Lexik slovakischer administrativ-rechtlicher Dokumente aus dem 16.-18. Jhd.* si všímá užívání latinismů, germanismů a ungarismů v textech uvedeného žánru pocházejících ze západního Slovenska, mimo jiné z hlediska jejich zdomácnění a také trvání v právnické terminologii nebo v nářečích někdy až do současnosti. **G. Cadorini** v pojednání *Slavo-Romance Diachronic Research Themes in Friuli* zase uvažuje o nejstarších jazykových kontaktech slovanských (protoslovanských) kmenů, které se usazovaly od 6. stol. na dnes italském Furlandsku, s germánskými (langobardskými) i románskými a vytyčuje sedm aspektů dalšího zkoumání této problematiky vyžadujícího podle autora širší spolupráci slavistů.

Na „vnitřní“ vývoj gramatické stavby slovanských jazyků se soustřeďují tři příspěvky v druhém sborníku. **T. Menzel** ve stati *Zur Erklärbarkeit von Sprachwandel im nominalen Flexionssystem des Polnischen* odmítá deterministický přístup k výkladu jazykových změn a proti němu staví „lepší popis“ jejich dynamiky, jaký ilustruje na příkladě analýzy historického vývoje koncovek Npl polských substantiv mužského rodu, při němž rozdíl uvnitř vcelku zachovaného starého souboru se jen postupně přehodnocovaly tak, aby sloužily k vyjádření nejprve životnosti a nakonec osobovosti. **K. Böttgerová** v článku *Die Diachronie der Aspektfunktionen im Russischen* se věnuje naopak slovesu. Konstatuje, že ve

staroslověněštině a staré ruštině dominovala nad kategorií slovesného vidu, tehdy jen lexikálně sémantickou, gramatická kategorie času a východisko pozdějšího vývoje vidového systému v ruštině spatřuje v protikladu dvou préterit, aoristu a imperfekta, jejichž aspektuální vázanost v starší slovanštině, jakož i v části (nikoli všude!) současných jihoslovanských jazyků však, jak se zdá, poněkud zveličuje. Gramatikalizaci kategorie vidu v ruštině pak dává autorka do souvislosti se zánikem aoristu a imperfekta, s utvářením futura a se šířením prefixace také v prezენტních tvarech. **B. Wiemer** v obšírné studii *Пути грамматикализации инchoативных связей (на примере русского, польского и литовского языков)* zase konfrontuje syntaktický pojem kopulativnosti s lexikálně sémantickým pojmem inchoativnosti a na materiále tří zmíněných jazyků sleduje historický vývoj sponové funkce u sloves tohoto způsobu děje, a to s původním významem „stání“ (rus. *стать*, pol. *stać się*), „obrácení“ (lit. *virsti*) a „učinění“ (rus. *с/делаться*, pol. *z/robić się*, lit. *darytis / pasidaryti*), přičemž si všímá i dalších funkcí jako např. fázové u rus. *стать* (k tomu by bylo lze dodat funkci pomocného slovesa ve futuru typu *стану / не стану читать* „budu [~začnu] / nebudu [≠nezačnu] číst“, který se překvapivě přesně shoduje s něm. *ich werde /nicht/ lesen*).

Sloveso v různých slovanských jazycích je v celé řadě článků také objektem synchronního popisu. V druhém sborníku jsou to příspěvky **O. Bureninové-Petrovové** *Концепция словаря сочетаемости глаголов движения русского языка* představující nový typ slovníku gramatických a lexikálních valencí pohybových sloves hlavně pro potřeby výuky ruštiny jako cizího jazyka, **D. Wirtha** *Причисление форм совершенного вида к русским парным глаголам движения* analyzující užívání vidových dvojic v téže skupině sloves dokládané četnými „modelovými“ větami (někdy bohužel umělými až k neúnosnosti, srov. *Турист сегодня ходил 30 км апод.*), **M. Łazińského** *Die spezifischen Bedeutungen des imperfektiven Aspekts und die lexikalische Bedeutung polnischer Mitteilungsverben* pojednávající o vlivu dílčích významů nedokonavého vidu, aktuálního s podtypem performativním, obecně faktického s podtypem perfektivním aj., na lexikálně sémantickou diferenciaci sloves sdělování jako *mówić, że...* a *powiadać* (± akt.), *zawadamiać* a *powiadamiać* (± ob. fakt., perf.) atd., **N. Moisejevové** *Verbs of Perception in Russian* a **A. Dobaczewského** *Syntactic and Semantic Features of the Polish Verbs widzieć* zkoumající sémantické pole sloves vnímání a polysemní strukturu jednoho z nich. Do téhož tematického okruhu patří v prvním sborníku rozsáhlá stať **M. Gigera** *Zur typologischen Stellung des Obersorbischen innerhalb der westslavischen Sprachen: das Verbalsystem*, jejíž autor vychází z typologické teorie V. Skaličky a detailní analýzou slovesného systému spisovné horní lužičtiny (z hlediska nejen morfologického, ale také syntaktického a slovtvorného) v porovnání se systémem dolnolužickým, českým, zčásti též slovenským a polským s

přihlednutím ke stavu v substandardních, resp. nářečních podobách těchto jazyků dokazuje, že se hornolužické sloveso vyznačuje nejvyšším stupněm flektivnosti, i když vývojové tendence v běžně mluvené horní lužičtině ji namnoze oslabují. Autorovy postřehy jsou vcelku přesvědčivé, přestože by se dalo namítat proti tomu, že míra flektivnosti se někdy odvozuje z konfrontace prvků majících v probíraných standardních útvarech různé systémové zařazení anebo uměle kodifikovaných (hluž. *běch rjeł* vs. čes. *byl jsem řekl*, ustrnulé lužsrb. vs. strojené flektivní čes. přechodníky aj.), a že jevy vzniklé v důsledku jazykového kontaktu se dávají snad příliš ostře do protikladu k vnitřním tendencím. V tomto ohledu by bylo na místě srovnání „extrémně kontaktní situace“ lužickosrbské se situací v autorem opomíjené kašubštině, která je mimochodem od 19. stol. i kodifikována, kde např. z němčiny převzaté konstrukce jako *jó móń napiekłé/napiekłi* = něm. *ich habe gebacken* s typologicky „neslovanskou“ nekongruentností participia v případě připojení přímého objektu fungují jako jeden z tvarů minulého času vedle *jó jem napiekł* a *jó napiekł*, zatímco jejich protějšky v ostatních západoslovanských jazycích jako hluž. *mam na- / wupječene* nebo čes. *mám na- / upečeno* (ale *mám buchty upečené* apod.) prošly zvláštním interním vývojem a vytvořily specifickou ne zcela gramatikalizovanou kategorii „výsledného stavu“.

Tvaro- a slovtvornou problematikou podstatného jména ve slovanských jazycích se zabývají v prvním sborníku články **G. Habrajské** *Criteria for Including Nouns into the Category of Collectives* usilující o definici kategorie kolektiv na základě sémantických, morfologických a syntaktických měřítek a **A. Bergmannové** *Zu strukturellen und semantischen Besonderheiten von Binomina im Russischen* analyzující ruská zdvojená pojmenování typu *vagon - ресторан* „jidelní vůz“ nebo na druhé straně také *руки-ноги* „končetiny“.

Četné stati v prvním sborníku jsou věnovány slovanské syntaxi a lingvistice textu. **A. Wilhelmová** v článku *Asyndese, Ellipse und Null: ménage a trois?* se pokouší o přesnější vymezení uvedených pojmů, přičemž poukazuje na existenci ryze asyndetických konstrukcí, v nichž na rozdíl od vět eliptických či s nulovou spojkou neobsazená pozice „konektivu“ buď vůbec není, anebo nemůže být obsazena spojkou. **T. Avgustinová** ve studii *On Word Order Types in Bulgarian* vyčleňuje na základě komunikačních kritérií čtyři hlavní slovosledné typy bulharské oznamovací věty: komunikačně bezpříznakový, parentetický, komunikačně příznakový a emfatický. **J. Błaszczaková** v příspěvku *Some Reflexions on the Interaction between Indefinites and the Clause. The Case of Negative Pronouns* sleduje úlohu pre- nebo postverbálního postavení jmenného výrazu v polské větě pro jeho interpretaci z hlediska určenosti / neurčenosti a v druhé části dokazuje, že záporná zájmena v polštině nelze chápat jako univerzální negační kvantifikátory, nýbrž jen jako tzv. polární negační slova v rámci neurčitých jmenných výrazů. **A. Socká** v úvaze *Zum kozeitrelativen Gebrauch deiktischer Temporaladverbiale im Deutschen und Polnischen* analyzuje užívání

adverbiálních určení jako „včera“, „dnes“, „zítra“ vztahujících se k relativnímu (kontextovému) času v nevlastně, ale i vlastně nepřímé řeči a konstatuje, že v polštině má struktura nepřímé a přímé výpovědi větší podobnost, než v němčině. **E. Wierzbická** v pojednání *Metatekstowe tak i nie we współczesnej polszczyźnie mówionej* diferencuje různé funkce uvedených metatextových prostředků v polské monologické promluvě, a to dialogickou, fatickou (u obou částic), modální, korigující, segmentační (u *nie*) a vyjmenovací (u *tak*). Logické a pragmatické faktory ovlivňující výstavbu textu jsou předmětem zájmu v statích **D. Burkhardtové** *Absurde Argumentation* zařazující případy absurdní argumentace do okruhu argumentačních textů kvůli dodržování principu racionálnosti, obecně platných argumentačních schémat a (porušovaných) „konverzačních maxim“, **R. Blankenhornové** *Pragmatische Aspekte des Bittens im Russischen* a **E. Mannové** *Persuasive Handlungsstrategien in Dialogen der modernen russischen Belletristik* usouvztažňujících volbu argumentační strategie s mimojazykovými činiteli. Persuazivními strategiemi na převážně lexikálním materiálu polského tisku z komunistické éry se zabývá rovněž článek **P. Nowaka** *Uwarunkowania komunikacyjne wypowiedzi publicystycznych*. Od obsahu k jeho jazykovému ztvárnění v rovině morfologicko-syntaktické, slovtvorné a lexikální postupuje v duchu ruské funkčně sémantické lingvistiky **V. Ždanovová** v příspěvku *Система значений фрагмента именной каузальности „причина события в неорганической природе“*.

Na lexiko- a frazeologickou problematiku se koncentrují hlavně autoři druhého sborníku. **D. Filarová** ve stati *Frames in Lexical Semantics and in the Linguistic Image of the World* analyzuje sémantickou strukturu lexémů s tzv. somatickým významem v polštině s přihlednutím k jejich konotativním složkám. **S. Geldbachová** v článku *Nichttranslierte Wörter in Russischen Texten der 90er Jahre - Beobachtungen zum „Русангл“* rozebírá míru morfologické a syntaktické (ne)adaptovanosti evropeismů ponechávaných v současné ruštině v původní grafické podobě. Otázkami slovanské frazeologie se zabývají dva příspěvky. V druhém sborníku je to článek **D. Hajduka-Veljkoviće** *Standardisierungsprozesse in der Phraseologie* sledující unifikaci srbské frazeologie od 19. až do poloviny 20. stol. a v prvním **M. Walczakové** *O językowym odzwierciedleniu poczucia wolności (na przykładzie bułgarskich frazeologizmów)* analyzující 46 bulharských frazeologismů na téma svobody ve snaze dokázat, že ani jižním Slovanům nebyla cizí aktivní manifestace boje proti utlačovatelům běžná u Slovanů severních. Pomístními názvy se netradičním způsobem obírá **J. Krško** v (mikro)studii *Mikrotoponymá versus mikrosociálne toponymá* zkoumající obměny slovenských toponym vyskytující se hlavně v mládežnických slanzích. Nakonec - last but not least - **R. Marzari** v příspěvku *Zur Problematik statistischer Prüfverfahren in stilistischen Untersuchungen* prezentuje nově uplatnění metody statistické

analýzy při stylistickém zkoumání textů různých žánrů ze starší ruské beletrie (Lomonosov, Karamzin, Puškin).

Vcelku lze konstatovat, že navzdory všem možným od edic tohoto druhu neodmyslitelným dílčím připomínkám, výběrově - v závorkách nebo jinak - uvedeným výše, vstupuje těmito sborníky lingvistické sdružení POLYSLAV jako mladý, avšak již bezesporu rovnoprávný člen do mezinárodní slavistiky, protože nezbývá než i po dvou letech mu popřát další tvůrčí úspěchy a snad i další rozšíření „členské základny“.

S. Skorwid

Kronika

Univ. prof. PhDr. Jan Firbas, DrSc. (25. 3. 1921 - 5. 5. 2000)

Domácí i světovou veřejnost, která se chystala oslavit příštího jara osmdesáté narozeniny jedné z vědecky i lidsky nejvýraznějších osobností současné české jazykovědy, prof. Jana Firbase, hluboce zarmoutilo jeho nečekané úmrtí 5. května 2000. Sborník příspěvků s širokou mezinárodní autorskou účastí, který se již loni začal v Brně připravovat na počest Firbasova jubilea a který přinese rovněž souhrnnou bibliografii jeho prací, bude tak poctou již uzavřenému dílu vědce, který má žáky a pokračovatele v mnoha zemích různých kontinentů.

Prof. Firbas vystudoval na Masarykově univerzitě v Brně anglistiku a na brněnské univerzitě pak více než padesát let působil. Nejvýznamnějším jeho univerzitním učitelem byl prof. Josef Vachek. Prof. Firbas byl ještě za studií jeho pomocnou vědeckou silou na katedře anglistiky a amerikanistiky, později asistentem. Prof. Vachkem byl také uveden do pražské strukturalistické teorie jazyka. Bylo to především dílo Mathesiovo, jednak teorie aktuálního členění, jednak metoda kontrastivní jazykové analýzy, které zaujaly prof. Firbase nejvíce a daly směr jeho celoživotnímu badatelskému úsilí.

V roce 1966 byl prof. Firbas ustaven docentem na brněnské anglistice, ale již od roku 1962 vedl lingvistickou sekci katedry a fakticky plnil funkci profesora anglického jazyka. Nicméně z politických důvodů mu byla profesura udělena teprve v r. 1991, tedy až třidvacet let poté, kdy byl poprvé podán návrh na jeho jmenování.

Prof. Firbas je autorem dnes světově uznávané teorie funkční perspektivy větné. Od počátku své vědecké kariéry ji postupně promýšlel a propracovával a výsledky publikoval v článcích i velmi rozsáhlých studiích doma i v zahraničí. Od roku 1956, kdy vyšla první stať, jich napsal více než osmdesát. Vyvrcholením je knižně publikovaná syntéza jeho teorie *Functional sentence perspective in written and spoken communication*, která vyšla v roce 1992 v Cambridge University Press (reprint 1995) v reprezentativní edici *Studies in English language*, redigované tehdy Sidneyem Greenbaumem. Zajisté není třeba připomínat, že teorie funkční větné perspektivy, jejímž centrálním pojmem je pojem výpovědní dynamičnosti, se týká fungování věty v komunikaci a že distribuce stupňů výpovědní dynamičnosti nesených všemi významovými elementy věty určuje její výpovědní orientaci či perspektivu. Teorie funkční perspektivy větné počítá s celou řadou činitelů vzájemně

hierarchizovaných, složitě propojených vztahy souhry a konkurence, které mohou být i velmi komplikované. Proto ve Firbasových pracích vždy hrají významnou roli příklady - anglické, české, německé, francouzské i z dalších jazyků, nezděná též velmi jemné, detailní rozbor delších souvislých textů, které slouží jako ilustrace i důkazy platnosti teoretických argumentů. Firbasovy články nejsou nikterak snadnou četbou a povrchní čtenář by sotva mohl podstatu teorie funkční perspektivy větné pochopit.

O mimořádně velkém ohlasu Firbasových prací v zahraničí svědčí to, že byl opakovaně zván k studijním pobytům, přednáškovým turné i na velmi mnohá vědecká setkání do různých zemí, od Spojených států přes Evropu po Indii. Poznali ho posluchači v osmnácti zemích a šedesáti devíti městech. Univerzity v anglickém Leedsu, belgickém Leuvenu a finském Turku mu udělily čestné doktoráty. Jméno Jan Firbas svět zná a ctí.

Prof. Firbas byl vynikajícím pedagogem, který vychoval několik generací studentů, i obětavým školitelem a rádcem začínajících vědců - má tolik žáků, že dnes právem mluvíme o brněnské škole funkční větné perspektivy. Stačí nahlédnout například do posledních zhruba třiceti ročníků Brno Studies in English, abychom se o tom přesvědčili. Přednášel rád, byl to skvělý řečník a energický, přesvědčivý diskutér, a dovedl zaujmout, ba uchvátit posluchače i těch největších konferenčních sálů. Byl velmi aktivní, byl například členem vědecké rady Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, členem Pražského lingvistického kroužku, členem Societas linguistica europea, členem a funkcionářem Jazykovědného sdružení, Kruhu moderních filologů, České asociace anglistů a dalších českých i zahraničních vědeckých společností, dlouholetým předsedou redakční rady Brno Studies in English a členem dalších redakčních rad.

Profesora Firbase si vážíme jako věhlasného vědce, a kdo jsme ho osobně znali, měli jsme ho upřímně rádi jako nesmírně milého, přátelského, vzácného člověka vysokých etických zásad.

Ludmila Uhlířová

Za profesorem Rudolfem Zimkem

Dne 22. 7. 2000, brzy po svých 75. narozeninách, podlehl těžké a zákeřné nemoci prof. PhDr. Rudolf Zimek, DrSc. Rusistický i slavistický svět tak postihla nečekaná a bolestná ztráta.

Prof. Zimek se narodil 11. 7. 1925 v rodině železničáře v Košicích. Tam také začal studovat na gymnáziu. Po vyhlášení Slovenského státu však musela rodina Slovensko opustit, takže gymnaziální studium dokončil v r. 1943 v Přerově. Pak byl dva roky totálně nasazen a v dalším studiu pokračoval až po válce, kdy odešel do Prahy na filozofickou fakultu studovat ruštinu a angličtinu. Studium však dokončil v r. 1949 již na obnovené Univerzitě Palackého v Olomouci. Po krátkém působení na několika středních školách v Přerově a Prostějově přešel v r. 1953 na nabídnuté místo asistenta ruského jazyka na katedru slovanské filologie FF UP v Olomouci.

Již v počátcích vědecké dráhy prof. Zímka se odráželo jeho nevšední lingvistické nadání, pracovní elán i tvůrčí zaujetí pod zkušeným vedením vědeckých školitelů prof. L. V. Kopeckého a prof. A. V. Isačenka. V r. 1962 obhájil kandidátskou disertační práci, v r. 1963 se habilitoval, v lednu r. 1984 získal titul doktora filologických věd a v květnu r. 1984 byl jmenován profesorem pro obor ruský jazyk.

Na filozofické fakultě UP v Olomouci působil prof. Zimek třicet sedm let, až do poloviny r. 1990, kdy odešel z činné služby. Pak externě vyučoval na katedře ruského jazyka filozofické fakulty Univerzity P. J. Šafárika v Prešově (do června 1994) a od září 1993 až do června 2000 na katedře rusistiky filozofické fakulty Ostravské univerzity. V 60. a 70. letech přednášel také dva roky v Austrálii na univerzitách v Melbourne a v Canbeře a půl roku v Moskvě na katedře slovanské filologie MGU. Několik let vedl katedru rusistiky a později katedru germánské a anglické filologie na FF UP.

K vědeckým zájmům prof. Zímka patřila především syntax současné ruštiny, avšak stejně hluboké byly jeho znalosti i v ostatních jazykovědných disciplínách (mohl je kdykoliv přednášet). Vždy se zajímal o nejnovější dění v jazykovědě, osvojoval si nové teorie i metody, ovšem s náležitou kritičností. To se mu dařilo díky obdivuhodnému přehledu po lingvistické literatuře a schopnosti s nadhledem se v ní orientovat. Prof. Zimek byl zastáncem nejen dobrých teoretických znalostí, ale také co nejdokonalejšího praktického ovládní jazyka. Sám měl mimořádné jazykové nadání. Kromě výborné znalosti ruštiny a angličtiny ovládal i další cizí jazyky.

Vyrcholením Zimkovy tvůrčí činnosti jsou jeho dvě knižní monografie, a to „Problematika spony v ruštině v porovnání s češtinou“ (1963) a „Sémantická výstavba věty“

(1980). Neméně vysokou teoretickou úroveň a zároveň pro něho příznačnou přístupnou formou podání se vyznačují i jeho odborné články a studie s širokou tematikou (např. posesivnost, základní a rozvíjející větné členy a pojmání větné struktury, modalita, emocionalita, syntaktická sémantika, textová lingvistika aj.). Stejně záslužná byla jeho práce na učebních textech a vysokoškolských učebnicích. V poslední době se orientoval na sestavení funkční gramatiky ruštiny.

Své povolání vysokoškolského učitele měl velmi rád. Radost a uspokojení mu přinášela nejen vlastní výuka, ale i práce se studenty diplomanty nebo s aspiranty. Aspirantů vychoval postupně sedm, všem se obětavě věnoval, velmi kvalitně je připravil (někteří jsou již docenty).

Pro prof. Zimka nepřestalo nikdy platit *primus agere*, byl až do konce svého života velmi činný, aktivně se účastnil sympozií a konferencí, jezdil stále i do zahraničí, důkladně a zodpovědně psal oponentské posudky na habilitační práce i k profesorskému řízení, recenzoval nové publikace. Měl velmi hezký vztah k nejmladší generaci, živě se zajímal o mladé adepty rusistické lingvistiky, ochotně, trpělivě a nezištně poskytoval cenné rady nejen jim, ale i mladším kolegům. Nedávno jim pak začal rozdávat své vzácné odborné knihy, jichž za svůj život nashromáždil hodně a jichž si velmi vážil. Přál si, aby přišly do dobrých rukou...

Prof. Zimek byl uznávaným reprezentantem české rusistiky i slavistiky na světové úrovni a bude navždy chybět všem, kteří si ho hluboce vážili a měli ho rádi, bývalým i současným spolupracovníkům, svým žákům i posluchačům, kolegům u nás i v zahraničí.

Před pěti lety vyšel na stránkách Jazykovědných aktualit jubilejní článek k jeho sedmdesátinám. Je nám velmi líto, že místo blahopřání k pětasedmdesátinám na něho už můžeme pouze vzpomínat. Zůstane v naší paměti jako laskavý člověk, přítel a vědec, jehož dílo bude nepochybně sloužit ještě dalším generacím našich rusistů.

Helena Flídrová – Eva Vysloužilová